

รายงานฉบับสมบูรณ์

การศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น
ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

โครงการนี้ได้รับการสนับสนุนจากทุนวิจัยงบประมาณแผ่นดิน
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีงบประมาณ 2547

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1-1
1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา	1-1
1.2 วัตถุประสงค์	1-2
1.3 ขอบเขตการศึกษา	1-2
1.4 นิยามศัพท์	1-3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	1-4
บทที่ 2 แนวคิดในการศึกษา	2-1
2.1 แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม	2-1
2.2 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน	2-10
2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	2-16
บทที่ 3 วิธีดำเนินการศึกษา	3-1
3.1 ขั้นตอนการดำเนินการศึกษา	3-1
3.2 พื้นที่ศึกษา	3-2
3.3 กลุ่มตัวอย่าง	3-2
3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล	3-2
3.5 การวิเคราะห์และนำเสนอ	3-3
3.6 แผนการดำเนินงาน	3-4
บทที่ 4 ผลการศึกษาและอภิปรายผล	4-1
4.1 ผลการศึกษา	4-1
4.2 อภิปรายผลการศึกษา	4-18
บทที่ 5 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	5-1
5.1 ชุมชนมีทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอะไรบ้าง อย่างไร	5-1
5.2 ศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร	5-2

5.3 ประชาชนในชุมชนได้เรียนรู้ทุนทางสังคมและศักยภาพ	5-3
ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร	
5.4 ข้อเสนอแนะ	5-4

บทส่งท้าย

บรรณานุกรม

ภาคผนวก

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 แสดงศักยภาพทุนมนุษย์ของบ้านเนินน้อย ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	4-11
ตาราง 2 แสดงศักยภาพทุนมนุษย์ของบ้านร่มโพธิ์ทอง ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	4-11
ตาราง 3 แสดงศักยภาพทุนวัฒนธรรมของบ้านเนินน้อย ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	4-12
ตาราง 4 แสดงศักยภาพทุนวัฒนธรรมของบ้านร่มโพธิ์ทอง ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	4-13
ตาราง 5 แสดงศักยภาพทุนสถาบันหรือองค์กรของบ้านเนินน้อย ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	4-14
ตาราง 6 แสดงศักยภาพทุนสถาบันหรือองค์กรของบ้านร่มโพธิ์ทอง ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	4-15

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ทิศทางการพัฒนาประเทศนอกเหนือจากภาครัฐต้องผู้กำหนดและดำเนินการ เพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีแล้ว การพัฒนาควรเป็นทางเลือกให้กับประชาชนเพื่อการพึ่งพาตนเองได้ด้วย

อนึ่งประเด็นการนำศักยภาพของประชาชนและชุมชนมาเป็นปัจจัยหลักในการบูรณาการ พัฒนา (Integration) เพื่อก่อให้เกิดการพึ่งพาตนเองของประชาชนและประชาชนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ปัจจุบันได้รับความสนใจจากภาครัฐและภาคเอกชน โดยเฉพาะ “ทุนทางสังคม” (Social Capital) อาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยหลักของชุมชนต่อการพัฒนา

“...การสถาปนากองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ได้นำแนวคิดเรื่อง “ทุนทางสังคม” (Social Capital) มาใช้ในการส่งเสริมให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มทุนทางสังคมโดยส่งเสริมให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง โดยเน้นความสำคัญของทุนทางสังคม พลังชุมชนรากฐานและพลังของประชาสังคมในการแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาและฟื้นฟูพัฒนาสังคมขึ้นมาใหม่ให้เป็น สังคมที่เอื้ออาทร เข้มแข็ง มั่นคงและมีประสิทธิภาพและคุณภาพ...” (ลักษณะ เดิมศิริกุลชัย,2546) นอกจากนี้ทุนทางสังคมสามารถนำไปใช้ในสถานการณ์ ความต้องการที่ต่างกันได้อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะทุนทางสังคมในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้รับการคาดหวังให้เป็นทางออกของปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแบบแผนการดำเนินงานของภาคประชาชนต่อทิศทางการพัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังที่ ประเวศ วะสี ได้กล่าวในปาฐกถาเรื่อง “ธรรมาภิบาล และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม” ว่า “...แม้จะมีการปรับเปลี่ยน กระบวนทัศน์ใหม่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ทางแก้มีเพียงต้องเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งให้พึ่งพาตนเองได้...”

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะองค์กรสถาบันการศึกษาของรัฐได้ทำหน้าที่ในการนำองค์ความรู้ในการพัฒนาสังคมและชุมชน รวมถึงสร้างเครือข่ายร่วมกับชุมชนท้องถิ่น ในการพัฒนามา โดยตลอดและเป็นอีกครั้งหนึ่งที่ได้ร่วมกับชุมชนในการเรียนรู้ทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์และเป็นแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

การศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการคือ

1. ศึกษาและรวบรวมศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ศึกษาและรวบรวมศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของ “ชุมชนบ้านเนินน้อย” ตำบลท่าตะเียบ และ “ชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง” ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

2. สร้างกระบวนการเรียนรู้ศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของประชาชน “ชุมชนบ้านเนินน้อย” ตำบลท่าตะเียบ และ “ชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง” ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา ต่อศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.3 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตการศึกษาใน 2 ลักษณะคือ

1.ขอบเขตด้านเนื้อหา

1.1 ศึกษาและรวบรวมทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามการจัดแบ่งลักษณะทุนทางสังคมโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรม และทุนสถาบันหรือองค์กร

1.2 ศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนใช้แบบประเมินความคิดเห็นของประชาชนในแต่ละกิจกรรมที่เกิดจากการนำทุนทางสังคมไปใช้โดยมีเกณฑ์ “ผลลัพธ์” (output) เป็น 3 ระดับคือ มาก ปานกลาง น้อย

2.ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้เป็นกรณีศึกษาในพื้นที่ซึ่งมีสภาพทางกายภาพและสังคมที่ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม “เครือข่ายป่าชุมชน”

2.1 กรณีศึกษาพื้นที่ “ชุมชนบ้านเนินน้อย” ตำบลท่าตะเียบ อำเภотаตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

2.2 กรณีศึกษาพื้นที่ “ชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง” ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

1.4 นิยามศัพท์

1. ทุนทางสังคม หมายถึง ความรู้สึกถึงงาม ความรู้สึกถึงคุณค่าตลอดจนความไว้วางใจต่อเพื่อนมนุษย์ วัฒนธรรม และสถาบันหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน ความรู้สึกถึงคุณค่าเหล่านั้นสัมผัสได้ด้วยพลังความร่วมมือของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งอธิบายเพิ่มเติมได้ดังนี้

1.1 ทุนมนุษย์ หมายถึง ประชาชนในชุมชนที่มีความรู้ ความเข้าใจ มีความสามารถ รวมถึงบุคคลที่มีคุณธรรม มีจิตสำนึกที่ดี เชื่อและเป็นประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ความผูกพันวิถีชีวิตกับป่า ความตระหนักต่อผลกระทบที่เกิดกับทรัพยากรธรรมชาติ การเข้าร่วมและสนใจการพัฒนา เป็นต้น

1.2 ทุนวัฒนธรรม หมายถึง กิจกรรมของชุมชนที่แสดงให้เห็นถึง วิถีดำเนินชีวิต ประเพณี ศิลปะ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ รวมไปถึงเรื่องเล่า ตำนานของชุมชน เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านั้นส่งผลดีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีปอบ ทำให้ลดการตัดไม้ทำลายป่า การสืบชะตาป่า เป็นการทำนุบำรุงป่า การทอผ้า เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า เป็นต้น

1.3 ทุนสถาบันหรือองค์กร ได้แก่ หน่วยงาน องค์กร หรือการรวมกลุ่มของประชาชน ในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งนำมาซึ่งประโยชน์ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มเกษตรไร้อาร องค์กรบริหารส่วนตำบล วัด โรงเรียน เป็นต้น

2. ศักยภาพทุนทางสังคม หมายถึง ทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรม และทุนสถาบันหรือองค์กร ที่มีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการประเมินความคิดเห็นของประชาชนในแต่ละกิจกรรมที่เกิดจากการนำทุนทางสังคมไปใช้ โดยมีเกณฑ์ “ผลลัพธ์” (output) ศักยภาพเป็น 3 ระดับคือ มาก ปานกลาง น้อย

3. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การดำเนินงานหรือดำเนินกิจกรรมใดๆ ของประชาชน โดยนำทุนทางสังคมเข้ามาร่วมจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งอาจปรากฏในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง อาทิ การเตรียมการ เช่น การทำความเข้าใจ การประชุม การวางแผน หรือขั้นการลงมือปฏิบัติ

4. การเรียนรู้ หมายถึง ผลของกระบวนการแลกเปลี่ยน การแสดงความคิดเห็นและอภิปราย และการตรวจสอบข้อมูลจนได้ข้อสรุปในประเด็นทุนทางสังคมร่วมกันระหว่างนักวิจัยส่วนกลางกับนักวิจัยชุมชน

5. นักวิจัยชุมชน หมายถึง บุคคลในชุมชนซึ่งให้ความสนใจและเข้าร่วมเรียนรู้ในการศึกษาในครั้งนี้

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ประชาชนเรียนรู้ศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถวิเคราะห์และนำไปบูรณาการในกิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือสนับสนุนการดำเนินงานด้านอื่นๆในชุมชน อันจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและชุมชนเข้มแข็ง

2. ประชาชนได้เกิดความตระหนักและมีความภูมิใจในชุมชนท้องถิ่นอันนำไปสู่จุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน

3. ได้ข้อมูลสถานภาพทางศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชนซึ่งอาจนำไปสู่การทำนายแนวโน้มศักยภาพทุนทางสังคมและการสนับสนุนทุนทางสังคมในระดับกว้างต่อไป

4. เกิดการผลิตซ้ำทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น อันเนื่องจากการยอมรับและตระหนักต่อคุณค่าของทุนทางสังคมต่อวิถีชีวิตและสังคม ซึ่งส่งผลต่อความเข้มแข็งอย่างยั่งยืนของชุมชน สังคมต่อไป

5. สร้างความเข้มแข็งและประสานเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษาของรัฐกับชุมชนท้องถิ่น

6. หน่วยงานและองค์กรภาครัฐ โดยเฉพาะกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ได้แนวทางการพัฒนาสังคมที่สอดคล้องและเหมาะสมกับความเป็นสังคมไทย

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการนำแนวคิดซึ่งได้รับความสนใจและคาดหวังเป็นทางเลือกในการพัฒนาสังคม อันได้แก่

1. แนวคิด “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ผู้เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนเชื่อและให้ความสนใจ “ทุนทางสังคม” เป็นเครื่องมือทางออกให้กับสถานการณ์ปัญหาของสังคมในขณะนี้
2. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการ ดูแลชุมชน หรือ กระจายอำนาจการจัดการให้ประชาชนผู้ซึ่งเป็นเจ้าของชุมชน ทั้งสองแนวคิดดังกล่าวมีส่วนที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน ซึ่งมีรายละเอียดที่สามารถนำเสนอได้ดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม

วาทกรรมเรื่องทุนทางสังคม (Social Capital) ได้รับการยอมรับและเผยแพร่ในประเทศไทย ภายหลังจากวิกฤตเศรษฐกิจ และที่เด่นชัดได้แก่การสถาปนากองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund – SIF) ในขณะนั้นขึ้นมาซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักที่จะเพิ่มทุนทางสังคมโดยการส่งเสริมให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็ง ที่สามารถพึ่งตนเองได้ มีกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง โดยเน้นความสำคัญของ “ทุนทางสังคม” พลังของ “ชุมชนฐานราก” และพลังของ “ประชาสังคม” (Civil Society) ในการแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาและฟื้นฟูพัฒนาสังคมขึ้นมาใหม่ให้เป็นสังคมที่เอื้ออาทร เข้มแข็ง มั่นคง มีประสิทธิภาพและคุณภาพ โดยตั้งเป้าหมายสูงสุดที่จะเพิ่มทุนทางสังคมในชุมชน (ลักษณะ เดิมสิริกุลชัย, 2546) และการที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หรือ “สภาพัฒน์” ได้กำหนดให้แนวคิดทุนทางสังคมเป็นวาระแห่งชาติเรื่องหนึ่งในสี่เรื่อง คือ การพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ การแก้ปัญหาความยากจนการพัฒนาที่ยั่งยืน และทุนทางสังคมซึ่งมีความเชื่อมโยง สนับสนุนซึ่งกันและกัน เพื่อพัฒนาสมรรถนะของประเทศและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนและกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาทุนทางสังคมของประเทศต่อไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546)

ความเข้มแข็งที่จะนำเอาทุนทางสังคม โดยเฉพาะทุนทางสังคมของชุมชนมาเป็นทางออกของปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจ สามารถมองทุนทางสังคมเป็นการ “ผลิตซ้ำ (reproduction) วาทกรรมเรื่องทุนทางสังคม” ซึ่งเป็นการเน้นย้ำทุกภาคส่วนของสังคมให้เห็นความสำคัญและตระหนัก

ต่อทุนทางสังคมของชุมชนที่เชื่อว่าเป็นแนวทางหรือทางออกสำหรับการนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาสังคมต่อไป

2.1.1 ความหมายของทุนทางสังคม

นักวิชาการไทยได้พูดถึงความหมายของทุนทางสังคมในมิติที่หลากหลาย เริ่มจากการเสนอว่าทุนของชุมชนเป็นทุนสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยฐาน (ทุน) ทรัพยากรธรรมชาติ ฐาน (ทุน) วัฒนธรรม ค่านิยมเกี่ยวกับความเอื้ออาทร และความสามัคคีที่ทำให้คนมีความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ต่อการร่วมความคิด ความรู้ สติปัญญา กำลังและความชำนาญที่มีอยู่ไปใช้ในการจัดการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน รวมทั้งมีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอีกด้วย ทุนทางสังคมเป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย สามารถก่อให้เกิดพลังที่จะขับเคลื่อนชุมชนได้ นอกจากนี้ ทุนทางสังคมได้ถูกนำเสนอในมิติของทรัพยากรชุมชน มิติความสัมพันธ์ของคนที่มั่งมีทั้งแนวราบและแนวตั้ง มิติของทุนทางปัญญา มิติที่เป็นระบบคิด วิธีคิด วิธีปฏิบัติหรือระบบความรู้ในการจัดการวิถีชุมชน รวมถึงมิติทางวัฒนธรรมและประเพณี (วรวิฑูริ โอมรัตน์พันธ์และคณะ, 2546)

ชาติรี เจริญศิริ (2543, น. 6-7) กล่าวว่า “ทุนทางสังคม” เป็นสิ่งหนึ่งที่หลายฝ่ายพยายามอธิบายและให้ความหมายที่หลากหลาย ทุนทางสังคมเป็นนามธรรมที่ไม่อาจนับออกมาว่ามีมูลค่าเท่าใด แต่มีความรู้สึกว่ามีอยู่ในสังคม ซึ่งน่าจะมีหลายประเภทและมีรายละเอียดมากมาย สิ่งที่เราเรียกว่าทุนทางสังคมนั้นมีอยู่ในสังคม แต่มีมากน้อยแตกต่างกันและเป็นทุนที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึก “มีพอ” “มีคุณธรรม” “รู้จักแบ่งปัน” ฯลฯ

ความพยายามของนักวิชาการที่จะให้นิยามหรือความเห็นเชิงวิชาการต่อความหมาย “ทุนทางสังคม” มีอย่างหลากหลาย อาทิ

เสน่ห์ จามริก ให้ความหมายทุนทางสังคมว่า คือวัฒนธรรม ภูมิปัญญา จารีตประเพณี ความสัมพันธ์และทรัพยากรของสังคมที่สมาชิกในชุมชนนั้นๆ สามารถใช้เพื่อต่อรองกับบุคคลภายนอกชุมชนได้ เช่น ทุนทางสังคมอาจเป็นเครื่องมือของประเทศกำลังพัฒนาในการดำรงอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ เป็นต้น (อ้างถึงใน พระระวี สีเหลืองสวัสดิ์, 2544) ซึ่งมีความหมายใกล้เคียง กับการให้ความหมายของ บัณฑิต อ่อนคำ ทว่า ทุนทางสังคม คือ ทุนทางวัฒนธรรม หรือทุนทางสังคมคือ วัฒนธรรมที่สามารถเอื้อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข เช่น ศีลธรรมจริยธรรม ความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ สำนึกส่วนรวมและความเป็นชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มันมีอยู่ในชุมชนแล้วและบางส่วนก็สามารถสร้างให้เกิดขึ้นได้ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน ทุนทางสังคมจึงไม่ใช่เรื่องใหม่ เพียงแต่ก่อนเรามีได้เรียกว่า “ทุนทางสังคม” แต่เรียกว่า “ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้” (อ้างถึงใน

พระวี สี่เหลืองสวัสดิ์, 2544) และใกล้เคียงกับที่ ชบ ยอดแก้ว กล่าวว่า ทูตทางสังคมหมายถึงทูตทางวัฒนธรรม ทูตทางจิตใจสำหรับสังคมไทยแล้วศาสนา พ่อแม่ ญาติ พี่น้อง เพื่อน และสิ่งต่างๆที่เอื้อให้เกิดภูมิปัญญาในการคิด การทำกิจกรรมและการดำรงชีวิต ล้วนเป็นทูตทางสังคมทั้งสิ้น (อ้างถึงใน พระวี สี่เหลืองสวัสดิ์, 2544)

ทูตทางสังคมในความหมายที่นักวิชาการข้างต้นให้ไว้ กล่าวได้ว่ามองทูตทางสังคมในมิติของวัฒนธรรม สิ่งซึ่งทำให้สังคม ชุมชน อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เช่น คุณธรรม จริยธรรม ความเอื้อเฟื้อ การเคารพนับถือญาติพี่น้อง โดยเรียกสิ่งเหล่านั้นว่าเป็น “ทูตทางสังคม” ทั้งสิ้น

ในขณะที่ส่วนหนึ่งพยายามมองทูตทางสังคมในมิติของการทำให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง อาทิ เอนก นาคะบุตร (2541: 11) กล่าวว่า ทูตทางสังคม เป็นหัวใจของชุมชนเข้มแข็ง เป็นการมองในมิติวัฒนธรรมที่สามารถวัดได้จากการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเพื่อการแก้ปัญหาของตนเอง โดยการพึ่งพาอาศัยกันเองภายในชุมชน ระหว่างชุมชน จนก่อตัวเป็นองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นเครือข่ายทางสังคมที่เข้มแข็ง โดยอาศัยพลังทางสังคมหรือทูตทางสังคม ในการขับเคลื่อนให้ชุมชนไปสู่เป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ทูตทางสังคมในสังคมไทยมีความหลากหลาย โดยเฉพาะเรื่องจิตวิญญาณ คุณค่า ภูมิปัญญา ความรักอิสระรักเพื่อนพ้อง รักถิ่นฐาน ถิ่นกำเนิด ปัจจัยของผู้นำที่มีความตื่นตัวและมีความคิดที่จะลุกขึ้นมาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (เอนก นาคะบุตร, 2541: 7) จะเห็นได้ว่า การให้ความหมายทูตทางสังคมของ เอนก นาคะบุตรให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในสังคมพร้อมๆ กับความสำคัญของทุนมนุษย์อันเป็นกำเนิดของความสัมพันธ์นั้น

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2540: 1-3) ให้ความหมายของทูตทางสังคม โดยอ้างอิงกับแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง โดยกล่าวว่า ทูตทางสังคมหมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี การรวมพลัง มีองค์กรที่จัดการระบบต่างๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจุดรวมใจ มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน ซึ่งทูตทางสังคมเหล่านี้ จะเป็นพื้นฐานให้ท้องถิ่นและชุมชนมีการพัฒนาที่ เข้มแข็งจริงจังและยั่งยืน

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544: 132) กล่าวถึงเรื่อง การตอบแทนกัน (reciprocity) ถือเป็นการระดมทุนทางสังคมรูปแบบแรกๆ ที่ยึดถือกฎเกณฑ์ของพันธะทางสังคมในการตอบแทนกัน เป็นกลไกในการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขก การผลัดกันช่วยสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน และการระดมแรงงาน เพื่อกิจกรรมส่วนรวม เป็นต้น ในภาคเหนือปรากฏในรูปแบบของกลุ่มช่วยเหลือกันและกันเองในท้องถิ่น เช่น กลุ่มเหมืองฝายที่ทำหน้าที่ในการจัดการระบบชลประทานในระดับชุมชน กลุ่มตามควาย ซึ่งเป็นกลุ่มเฉพาะกิจเมื่อควายของสมาชิกในชุมชนหายก็จะมีพิธีขอระดมคนช่วยกันออกตามหา ในปัจจุบันหลักการนี้ได้ถูกผลิตซ้ำใหม่ ให้เป็น

พื้นฐานของการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองในวงกว้าง เช่น กลุ่มฌาปนกิจ ที่สมาชิกผลักดันออกค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพ ซึ่งไม่เฉพาะภายในชุมชน หมู่บ้านของตนเท่านั้น แต่ยังมีกรช่วยเหลือกันระหว่างหมู่บ้าน ตำบลอีกด้วย

ประเวศ วะสี (2542) ให้ความหมาย ทูทางสังคมว่า คือ การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เรียกว่า เกิดทุนทางสังคม ซึ่งนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ได้ทุกอย่าง

อมรา พงศาพิชญ์ (2543: 36) ให้ความหมายว่า ทุนทางสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคลสถาบันและ/หรือองค์กร ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่ม และ รูปเครือข่าย รวมทั้งค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและวิถีการผลิต ในระดับครอบครัว ชุมชนและประชาสังคม

อัมมาร สยามวาลา เสนอว่า ทุนทางสังคม คือความรู้ ความสัมพันธ์ ความรู้สึกที่เกิดจากการกระทำกิจกรรมที่ต้องการเสียสละ การทำงานร่วมกันเพื่อจัดการสินค้าสาธารณะ การเป็นพวกพ้องก็เป็นทุนทางสังคม ดังนั้น เมื่อจะศึกษาทุนทางสังคม จึงควรคิดถึงทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่มและระดับประเทศ (อ้างถึงใน พรระวี สีเหลืองสวัสดิ์, 2544)

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า ทุนนี้เมื่อผนวกเข้ากับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน กับการจัดการเชิงสังคม จะก่อให้เกิดทุนทางสังคมใหม่ ซึ่งสามารถสร้างเครือข่ายสังคม ได้ ทุนทางสังคมที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนท้องถิ่นมีหลายประการ คือ (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2541:22-23; 2542:33-34)

- ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ หรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งมีรากฐานมาจากพุทธศาสนา จิตสำนึกในความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น

- ภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ ที่ชุมชนสรรค์สร้างและสั่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน การอยู่อาศัย เป็นต้น ซึ่งเป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง (Living knowledge) และใช้ญาณวิทยา (epistemology) ที่แตกต่างจากการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก เป็นองค์ความรู้ที่กลั่นกรองจากประสบการณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งและแนบแน่นกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก นอกจากนี้ประสบการณ์การผ่านร้อนผ่านหนาวของชุมชนในการแก้ปัญหาต่างๆ ที่ประสบก็ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมเช่นกัน

- ผู้นำทางปัญญาของชุมชน หรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตด้านต่าง ๆ อันได้แก่ ผู้อาวุโส พระ หมอพื้นบ้าน ผู้นำเกษตรกร เป็นต้น ปราชญ์เหล่านี้มีบทบาทเป็นอย่างมากในกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

- โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ คือ มีระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีลักษณะของระบบครอบครัว เครือญาติ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน โครงสร้างทางสังคมในแนวราบดังกล่าวเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในยามตกทุกข์ได้ยาก เช่น ระบบการเอามือเอามาแรงกันในทุกภาค ผูกเสี่ยวกันในภาคอีสานและภาคใต้ เป็นต้น

- ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรอันเป็นสิทธิการใช้และดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน ขณะที่ตะวันตกจะเน้นสิทธิปัจเจกอย่างสุดขีดซึ่งก่อให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่รับผิดชอบต่อสังคมอย่างมาก

- สถาบันชุมชน ได้แก่ กฎ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม จิตสำนึกร่วม รวมถึงองค์กรชุมชนอันเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่หล่อหลอมจากประสบการณ์ของคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งเป็นสำนึกร่วมของคนในชุมชนที่มุ่งสร้างระบบขึ้นมาเพื่อควบคุมชุมชนให้ดำเนินชีวิตไปตามระบบคุณค่า

- ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเทศไทยนอกจากมีความหลากหลายทางชีวภาพแล้วยังมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมอันเป็นที่มาของภูมิปัญญา วิถีคิดที่แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศและเงื่อนไขที่สำคัญทางเศรษฐกิจ การเมือง อันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมโดยรวม

- กลุ่มองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะในภาคประชาสังคม เช่น องค์กรชาวบ้านเครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ นักวิชาการที่ดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในประเด็นต่าง ๆ

วรวิฑูมิ โรมรัตนพันธ์ และคณะ (2546) ให้ความหมายว่า ทูตทางสังคมหมายถึง ค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน ความไว้วางใจระหว่างกัน เป็นจุดของความสัมพันธ์ที่อยู่บนความคาดหวังและค่านิยมร่วมกัน ทูตทางสังคมอาจมองในมิติของชีวิตในสังคมว่า คือการมีเครือข่าย สถาบัน นโยบาย จารีต ทูตทางสังคมอาจจะไม่ใช่ระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่เกิดขึ้นในองค์กรชุมชนหรือสังคมเสมอไป ทูตสังคมสามารถเกิดจากภายนอกองค์กร ชุมชน หรือสังคมได้ด้วย ทูตสังคมอาจหมายถึงความเข้าใจอันดีระหว่างกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดได้จากการเรียนรู้ระหว่างบุคคล ในขณะที่ความไว้วางใจระหว่างกันอาจจะเกิดได้ทั้งจากการเรียนรู้และความเชื่อมั่นศรัทธาของบุคคล ทำให้สามารถมองได้ว่าในระบบหรือกระบวนการทูตทางสังคมนั้น ระบบคิดของบุคคลหรือองค์กรอาจจะเกิดได้จากความเชื่อ ความศรัทธาหรือเกิดจากการเรียนรู้ระหว่างกันก็ได้

พระราชวิ สีสเด็จพระสังฆราช (2545) ได้วิเคราะห์และสังเคราะห์ “ทุนทางสังคม” ของสังคมไทยในเชิงวาทกรรมโดยการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และสัมภาษณ์นักคิด นักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน ซึ่งพบว่านักคิดส่วนใหญ่ให้ความหมายเพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้าง “สังคมดี สังคมน่าอยู่” โดยได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมใน 3 มิติ ดังนี้

- จิตสำนึก จิตวิญญาณที่ดี ระบบคุณค่าใหม่ ของปัจเจกชน และชุมชน เช่น การมีน้ำใจคิดถึงเพื่อนมนุษย์

- สถาบันทางสังคมใดๆ เช่น บรรทัดฐาน ศีลธรรม ความเอื้ออาทร เครือญาติ ความเป็นไทย เป็นต้น ที่ทำให้สังคมสามารถอยู่ร่วมกัน ได้อย่างสันติ

- ปัจจัยทางสังคมใดๆ ความสัมพันธ์ใดๆ ที่สามารถทำให้ชุมชนสามารถแก้ปัญหาส่วนรวมได้ เช่น ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ศักยภาพของคนในชุมชน สติปัญญา ความสามัคคีร่วมพลัง ร่วมมือกัน รักใคร่กลมเกลียว มีองค์กรชุมชนจัดระบบการรวมกลุ่ม

อาจประเมินได้ในระดับหนึ่งว่านักคิด นักวิชาการและนักพัฒนาในสังคมไทยได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมโดยให้ความสำคัญกับระบบคุณค่าของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และประพฤติปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิตประจำวัน กลายเป็นชีวิตทางวัฒนธรรม ดังนั้นทุนทางสังคมในลักษณะนี้จึงรวมเอาทุนทางวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคมด้วย นอกจากนี้ การให้คำอธิบายนิยามของทุนทางสังคมของนักวิชาการไทย ยังเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับบริบทการสร้างความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

เนื่องจากแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมยังเป็นเรื่องค่อนข้างใหม่ในสังคมไทย การกำหนดขอบเขตในการศึกษาทุนทางสังคมยังเป็นเรื่องยาก ในเบื้องต้นสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เสนอว่าขอบเขตของทุนทางสังคมมีองค์ประกอบ 3 ส่วนคือ

1. ทุนมนุษย์ ทั้งที่เป็นบุคคลทั่วไปและผู้นำทางสังคม เช่น ประชาชนชาวบ้าน อาสาสมัคร ฯลฯ ที่มีความรัก มีน้ำใจ ความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์ มีความเชื่อ ระบบคุณค่าและหลักศีลธรรมที่ดี เช่น มีคุณธรรม วินัย ความซื่อสัตย์ จิตสำนึกสาธารณะ ความไว้น้ำใจเชื่อใจ ฯลฯ ที่จะทำประโยชน์ต่อสังคม

2. ทุนวัฒนธรรม ทั้งภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมไทย จารีตประเพณีที่ดีงาม และสถาปัตยกรรมต่างๆ เช่น แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ฯลฯ

3. ทุนสถาบันและองค์กร ตั้งแต่สถาบันหลักของชาติ ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันสำคัญในสังคม เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันการเมือง ฯลฯ องค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน องค์กรประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน สื่อมวลชน ฯลฯ ที่มีบทบาทสนับสนุนให้เกิดการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำของคนในสังคม

นอกจากนี้มีความหมายของทุนทางสังคมที่นักวิชาการบางส่วนได้อธิบายหรือพูดถึงในฐานะ เครื่องมือสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ซึ่งเปรียบได้ว่าชุมชนใดเข้าใจและรู้จักทุนทางสังคมของตนเองย่อมมีโอกาสที่จะสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้โดยอาศัยศักยภาพของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นเครื่องมือนั่นเอง

ภาพโดยรวมของการให้ความหมายหรือนิยามของ ทุนทางสังคมโดยนักวิชาการ อาจสรุปได้ว่า สิ่งต่างๆที่มีอยู่ในชุมชน เช่น คน วัฒนธรรมหรือกลุ่ม องค์กร สถาบัน ที่สามารถทำให้สังคมและชุมชนนั้นๆดำรงอยู่ได้ ต่อสู้กับวิกฤติปัญหาภายในชุมชนได้ และจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในที่สุด

2.1.2 แหล่งที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม

จากการศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคม: การกู้วิกฤติชุมชนอีสาน” (สุจินดา สุขกำเนิด, 2542) พบว่า ปัญหาที่สำคัญ คือ เราจะรับรู้หรือรู้ว่าทุนทางสังคมมีอยู่อย่างไรและหาทางพัฒนาสิ่งเหล่านี้ให้เข้มแข็งขึ้น หมายถึง พื้นดินชีวิตใหม่ และนำมาเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่สังคมได้อย่างไร นั่นคือ ต้องทำการศึกษาชุมชนว่ามีแหล่งทุนทางสังคมอะไรบ้าง ซึ่งการศึกษาแหล่งทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในชุมชน อาจศึกษาได้จาก

1. วัฒนธรรมชุมชน

ชยอนันต์ สมุทรวณิช (ประชาสังคม ฉบับที่ 5 : 2541) ได้เสนอแนวคิดที่ว่า “วัฒนธรรมคือ ทุน” (Culture as Capital) เป็นหลักของสังคม การที่วัฒนธรรมเดิมเสื่อม แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมถูกกระทำ และหากไม่มีการสานต่อ หรือขาดการเอาใจใส่สนับสนุนทุนทางสังคมนี้ก็จะลดลงและหมดไปได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องปรับบทบาทให้วัฒนธรรมเป็นฝ่ายกระทำ ตื่นตัวและมีบทบาทนำในสังคมและเมื่อวัฒนธรรมกลับมาเป็นทุนทางสังคมใหม่ย่อมส่งผลให้เกิดผลผลิตได้ โดยเฉพาะผลผลิตด้านการพัฒนา คนซึ่งมีความหมายมากกว่าการเป็นเพียง “มนุษย์เศรษฐกิจ” แนวคิดการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้วัฒนธรรมชุมชนต้องให้ความสำคัญ 2 ประการ (นิพนธ์ เทียนวิหาร : 2524) คือ 1) ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว วัฒนธรรมนี้ให้คุณค่าแก่ความเป็นคน และคุณค่าแก่ชุมชนที่มีความผสมกลมกลืนกัน (Harmon) 2) วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด พลังนี้จะใช้เป็นประโยชน์ได้ ต่อเมื่อมีการปลูกให้สมาชิกของชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตนเสียก่อน

ตัวอย่างของการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนรากเหง้าของประเพณีวัฒนธรรม เช่น การประยุกต์ประเพณีบางอย่างให้เหมาะสม ดังกรณีบุญประเพณีข้าวที่กลายเป็นที่มาของกองทุนหมู่บ้าน แต่ในขณะเดียวกัน บางชุมชนอาจไม่สามารถเกาะเกี่ยวกันด้วยวิถีชีวิตแบบเดิม จำเป็นต้องอาศัยมิติใหม่ในการเกาะเกี่ยวกันของชุมชน เช่น การรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชุมชน โดยจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน เป็นต้น

2. กฎ จารีต ประเพณี

เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่หล่อหลอมจากประสบการณ์ของคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งเป็นสำคัญร่วมของคนในชุมชนที่มุ่งสร้างระบบขึ้นมาเพื่อดูแลควบคุมชุมชนให้ดำเนินชีวิตไปตามระบบคุณค่าและระบบคิดของชุมชนนั้น เช่น ชนชาวอีสาน ถือได้ว่ายังมีความเข้มแข็งในเรื่องความมีน้ำใจ ความรักกันฉันพี่น้อง แบ่งปันช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน ไม่เอาเปรียบ ข่มเหง ความสมถะเรียบง่าย การไม่ใช้กำลัง การพึ่งพาตนเอง ความซื่อสัตย์ไม่คดโกง นั่นคือ ระบบคุณค่า อุดมการณ์ และความเชื่อที่วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพน้อมต่อธรรมชาติ หรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกป้องธรรมชาติ ที่ทำให้ท้องถิ่นหลายแห่งดำรงรักษาธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ความสมถะ สันโดษ ที่เป็นรากฐานทางพุทธศาสนา จิตสำนึกในการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยมีขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี หรือแนวทางปฏิบัติของคนภาคอีสานที่เรียกว่า“ฮีตคอง” คำว่าฮีต คือ จารีต และคอง คือ คลอง หรือครรลอง

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น

เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสั่งสมมา เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน ศิลปหัตถกรรมและการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ องค์ความรู้เหล่านี้ก็ล้วนกรองจากประสบการณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งและแนบแน่นกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก

4. ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน และการจัดการทรัพยากรของชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติดังเช่นกรณีในภาคอีสาน มีตัวอย่างของการจัดการทรัพยากร โดยใช้พิธีกรรมทางศาสนาและผี ทั้งนี้ชาวบ้านให้ความหมายทรัพยากรไว้ 3 อย่างด้วยกัน คือ

- ทรัพยากรที่เป็นของเอกชน หรือส่วนตัว เช่น ที่ดิน บ้าน ไร่ สวน
- ทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของเลย เช่น อากาศ แสงแดด
- ทรัพยากรส่วนรวม เช่น แหล่งน้ำ ป่าไม้ ที่ดิน

ทรัพยากรส่วนรวมนี้อาศัยพิธีกรรมทางศาสนา เป็นกลไกการจัดการทรัพยากรโดยความร่วมมือของชุมชน ชุมชนเป็นเจ้าของ เช่น นับถือผีเดียวกันเข้าร่วมพิธีกรรมเดียวกัน มีสิทธิใช้ทรัพยากรร่วมกัน ถ้านำไปใช้ส่วนตัวจะผิดผี ต้องขอขมาโดยผ่านเจ้า แต่ถ้าต้องการต้นไม้ใหญ่ไปสร้างวัด สร้างโรงเรียนก็ขออนุญาตจากผีโดยผ่านเจ้า นอกจากนี้ชาวบ้านจะทำไร่แบ่งเขตนากับเขตป่าสงวนอย่างชัดเจน เช่น บริเวณเหล่าพระเจ้า บุญคู่ดอนพระแท่น แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านแบ่งขอบเขตทรัพยากรส่วนตัวกับส่วนรวมได้นั้นคือ โลกทัศน์ของชาวอีสานจะมองว่า ผีเป็น เจ้าของทรัพยากร แต่คนเป็นผู้ใช้ประโยชน์และจัดการ ผีจึงเป็นสิ่งสมมติ เป็นนามธรรมที่ทุกคนไม่อาจปฏิเสธและถกเถียงได้ ทุกคนยอมรับ เชื่อฟัง

เคารพ มีกฎระเบียบ ชาวบ้านเข้าไปจัดการทรัพยากร โดยผ่านผีจริงๆแล้ว เจ้าของและผู้ใช้ทรัพยากรคือชาวบ้าน

5. ระบบความสัมพันธ์

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอีสาน มีลักษณะของระบบครอบครัวเครือญาติ มีความเอื้อเพื่อเอื้อแก่กัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามตกทุกข์ได้ยาก เช่น ระบบเอามื้อ เอาแรงกัน การลงแขกเกี่ยวข้าว จะเห็นว่าทั้งนี้เป็นเพราะครอบครัวอีสานเป็นครอบครัวที่มีความผูกพันทางเครือญาติอย่างแน่นแฟ้น ชาวอีสานนับเครือญาติกันอย่างกว้างขวาง นอกจากจะเป็นญาติกันโดยสายโลหิตแล้ว ยังมีวิธีนับเครือญาติอีกสองอย่างคือ การเป็นญาติด้วยการผูก “เสี่ยว” และการแต่งงาน (ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, อีสานเมื่อวันวาน, 2533:79-84 อ้างใน สุจินดา สุขกำเนิด, 2542)

6. ทรัพยากรบุคคล

ถือเป็นกำลังสำคัญในการสร้างเสริมชุมชนให้เข้มแข็ง แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

6.1 ผู้นำชาวบ้าน พระ ผู้อาวุโส ผู้นำเกษตร ประชาชนชาวบ้าน เหล่านี้มีความสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน การเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่น และการพึ่งตนเอง อันเป็นเงื่อนไขของความเข้มแข็งของชุมชน

6.2 กลุ่มองค์กรชุมชนที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกลุ่มที่รวมกันเป็นกลุ่มความคิด กลุ่มอาชีพ กลุ่มศาสนา เพื่อทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์แก่ชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้านทอผ้า กลุ่มเยาวชนด้านยาเสพติด คณะกรรมการรักษาป่าต้นน้ำ องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ถือเป็นกลุ่มในภาคประชาคมที่สามารถขยายเครือข่ายให้กว้างขวางและเข้มแข็งได้ต่อไป

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ทูทางสังคมเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในชุมชน ซึ่งในภาวะปกติคนในชุมชนอาจไม่ได้สังเกตและตระหนักถึงคุณค่าของทูทางสังคม แต่เมื่อคนในชุมชนต้องประสบกับปัญหาต่างๆ เช่น วิกฤติเศรษฐกิจ กลับพบว่า สิ่งที่จะช่วยรองรับแรงกระแทกของปัญหา คือ ทูทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

นอกจากนี้กล่าวที่ว่า “ทูทางสังคมเป็นสิ่งที่มียู่ในชุมชน” แล้วนั้น จากการศึกษาเรื่องทูทางสังคม ในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน (วรวิมล โรมรัตน์พันธ์.2546) พบว่า ทูทางสังคมยังสามารถเกิดขึ้นได้ด้วยสาเหตุ 2 ประการ คือ

1. เกิดจากการเรียกร้องและความต้องการที่จะพลิกฟื้นสิ่งที่มีคุณค่า ซึ่งได้แก่ ระบบคิด ค่านิยม ความไว้วางใจและความสัมพันธ์ในสังคมที่แต่ละสังคมมีอยู่ให้กลับคืนมา โดยมองหาทุนเหล่านั้นจาก

ตัวบุคคลหรือผู้นำ องค์กร เครื่องช่วย และระบบการจัดการชุมชน ฯลฯ มาประยุกต์ใช้โดยคาดหวังว่าทุนทางสังคมที่ได้พลิกฟื้นคืนมาจะสามารถทดแทนทุนเดิมที่กำลังสูญหายให้กลับคืนมาดังเดิม

2. เกิดจากความพยายามในการปลูกจิตสำนึกเพื่อเสริมสร้างพลังร่วมกัน (synergy) โดยให้ทุกคนทุกฝ่ายได้ตระหนักถึงปัญหาและหล่อหลอมจิตใจร่วมกัน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาองค์กร สถาบันชุมชนและสังคม ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังนั้น ในกระบวนการปลูกจิตสำนึกเพื่อสร้างพลังส่วนรวมจึงเป็นเสมือนปัจจัยที่จะก่อให้เกิดทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในแต่ละบุคคล แต่ละองค์กร/สถาบัน หรือแต่ละชุมชนและสิ่งนี้ก็คือว่ามีส่วนที่ทำให้เกิดทุนทางสังคมขึ้น

เราอาจสรุปได้ว่าทุนทางสังคมมีแหล่งที่มาหรือสามารถมองเห็นทุนทางสังคมได้จาก 3 แหล่ง คือ 1.) คน 2.) วัฒนธรรม 3.) องค์กรหรือสถาบันฯ และสรุปได้ว่าแหล่งที่มาทั้งหมดนั้นก็เป็ทุนทางสังคมในระดับหนึ่งเช่นกัน เพียงแต่วาระการเกิดขึ้นและศักยภาพต่อการนำไปใช้แตกต่างกัน

2.2 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

2.2.1 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในการแก้ไขปัญหาชุมชนเป็นแนวคิดที่เริ่มก่อรูปมาหลายทศวรรษแล้ว ด้วยเหตุผลที่ว่าการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาดำเนินการ โดยรัฐเพียงฝ่ายเดียว ศักยภาพและขีดความสามารถของประชาชนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งมีทุนทางประสพการณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้รับความสำคัญ ยังผลให้การแก้ไขปัญหาไม่สามารถเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและไม่สามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน ดังนั้น การเคลื่อนไหวของกลุ่มพลังต่างๆ จึงผลักดันให้ทุกฝ่ายหันมาทบทวนและพินิจพิเคราะห์ถึงประสพการณ์การพัฒนาที่ผ่านมาทำให้ได้บทสรุปว่าประชาชน น่าจะได้เป็นผู้เข้าไปมีส่วนร่วมหรือเป็นผู้มีส่วนได้เสียในการวิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาทางออกร่วมกับภาครัฐ

จิรวุฒิ เสนาคำ (อ้างใน คู่มือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างผสมผสานในพื้นที่ระดับตำบล) กล่าวว่า การกำหนดประเด็นปัญหาโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน คือการเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดกับปัญหาไม่เพียงแต่จากแง่มุมผลประโยชน์ของตนเองเท่านั้นแต่รวมถึงประโยชน์ของคนอื่นด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชน เกิดสำนึกในชะตากรรมร่วมและถือเป็นขั้นแรกของการนำประชาชนไปสู่สำนึกการแบกรับและร่วมกันแก้ไขปัญหากำลังเกิดขึ้นกับชุมชนของตน

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ ทั้งจากการผลักดันขององค์กรทางสังคมผนวกกับการเปลี่ยนแปลงความคาดหวังของสังคม นานาชาติ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเป็นประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน การพัฒนาเทคโนโลยีข่าวสารข้อมูล และการตื่นตัวของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญที่ทำให้ภาครัฐต้องหันมาทบทวนการดำเนินงานที่เน้นแต่ภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งนับเป็นการเปิดมิติใหม่ของการบริการการพัฒนาที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทมากขึ้น และพร้อมรับที่จะถูกตรวจสอบการดำเนินงานจากประชาชนเพื่อให้เกิดความโปร่งใสและยุติธรรมโดยผลประการหนึ่งจากการขับเคลื่อนของสังคมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ การประกาศใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ซึ่งได้กำหนดสาระสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการสงวนบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม การยอมรับแนวทางในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนยังคงเป็นข้อพิพาทของสังคม เนื่องจากเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับคนที่มีความหลากหลายในเชิงความคิด วิธีการและแนวทางในการบรรลุเป้าหมาย Bruce Mitchell (1997) ได้กล่าวไว้ว่า สิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นนักวางแผน นักสิ่งแวดล้อม ช่างราชการ และประชาชน ฯลฯ ต้องทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง คือ แม้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะเป็นเรื่องทางกายภาพ แต่ก็เกี่ยวข้องกับคน วิถีชีวิต และสังคม โดยส่วนรวม ซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง (change) ความสลับซับซ้อน (complexity) ความไม่แน่นอนหรือความไม่คงที่ (uncertainty) และความขัดแย้ง (conflict) และกระบวนการหนึ่งที่น่าจะเป็นเครื่องมือในการลดการเผชิญหน้าและความแตกแยกของการช่วงชิงและจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน คือ การใช้กระบวนการพัฒนาคนและศักยภาพของคนและชุมชนเพื่อการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วมของประชาชน

ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงเป็นเรื่องของการมุ่งเน้นในด้านการมีสติปัญญา รู้จักไตร่ตรองใช้เหตุผลข้อมูล มีความรู้และรู้จักแสวงหาความรู้ในการแหล่งความรู้ต่างๆรวมทั้งมีความสามารถในการคิดเป็นและทำเป็น โดยการลดการพึ่งพิงจากภายนอกให้น้อยที่สุด ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะเป็นปัจจัยหนุนให้ประชาชนเข้าร่วมร่วมเรียนรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิด ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมตรวจสอบและติดตามผลการดำเนินกิจกรรมใดๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมดังกล่าวเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับความคาดหวังร่วมกัน ได้รับการยอมรับและการสนับสนุนจากประชาชนส่วนใหญ่ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจะพัฒนาไปสู่การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมกับทางภาครัฐหรือเอกชนซึ่งจะมีความสลับซับซ้อนในวงกว้างและลึกมากขึ้น โดยขึ้นอยู่กับประเภทกิจกรรมและวิธีการของบุคคลหรือกลุ่มที่มีความสนใจ เช่น

การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การนำเสนอข้อมูลและการแสดงความคิดเห็น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเจรจาต่อรอง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การดำเนินงาน และการติดตามประเมินผล โครงการพัฒนา ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนกับภาครัฐในการจัดการสิ่งแวดล้อมมีระดับหรือความเข้มข้นแตกต่างกันไปตามกฎหมายและนโยบายเฉพาะนั้น ๆ

2.2.2 แนวคิดชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างผสมผสาน

ในระดับชุมชนหรือในระบบย่อยของสังคมเองที่มีบทบาทต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างผสมผสาน ได้มีการก่อกำเนิดโดยมีการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในเชิงจารีตประเพณีมาตลอด ซึ่งในประเด็นดังกล่าว อเนก นาคะบุตร (2540) ได้วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า องค์ความรู้ใหม่จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้ชี้ให้เห็นชัดเจนจากกรณีที่ชุมชนต่างๆ สามารถมีการจัดการป่าชุมชนจัดการเหมืองฝาย จัดการดิน น้ำ ป่า ในแต่ละลุ่มน้ำย่อยร่วมกันได้ องค์ความรู้ของชาวบ้านเหล่านี้มีสาระสำคัญร่วมกัน คือ

- ชุมชนต่างๆ ให้คุณค่า ใช้น้ำและรักษาดิน น้ำ ป่า อย่างเชื่อมโยงเป็นองค์รวมเดียวกันกับวิถีชีวิตของชุมชน วิธีการผลิตการเกษตร วิถีจารีตประเพณี และระบบความเชื่อที่จัดปรับและสืบสานต่อเนื่องกันมา ควบคู่กับการได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นร่วมกัน
- ความหลากหลายของระบบการจัดการดิน น้ำ และความยั่งยืนสมดุลในทรัพยากรธรรมชาติจึงขึ้นอยู่กับระบบคุณค่าความเชื่อ ความเข้มแข็งขององค์กรผู้นำ แต่ละชุมชน เทคนิควิธี และระบบการเกษตรที่จะเอื้อต่อการจัดการใช้และอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า แต่ละแห่งภายใต้ การกำกับดูแลและสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ
- คนถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการดิน น้ำ ป่า การพัฒนาคนและให้คนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดระบบคุณค่า กำหนดกติกาและวางแผนการใช้ รักษา อนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า ภายใต้ประโยชน์ร่วมกัน ตามระบบสิทธิร่วมกันของชุมชนและภูมิปัญญาของแต่ละชุมชนที่สืบสานประยุกต์ต่อเนื่องกันมา จึงเป็นทิศทางหลักของการจัดการดิน น้ำ ป่า
- ชุมชนที่สามารถจัดการดิน น้ำ ป่า ให้ยั่งยืนได้ควบคู่กับการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ และยังสามารถปรับตัวเข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยม โดยยังคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมชุมชนที่เหมาะสมอยู่ได้ ล้วนมีศักยภาพของ 3 องค์ประกอบที่สำคัญ คือ 1.) ภูมิปัญญาและความรู้ที่สืบสานและประยุกต์ให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง 2.) องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา และ 3.) เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและบูรณาการจากภายนอก

พร้อมกันนั้น เอนก นาคะบุตร ได้เสนอทิศทางการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้กับภาครัฐทั้งในระดับมหภาคและจุลภาค สำหรับในที่นี่จะเน้นความสำคัญของยุทธศาสตร์จุลภาคหรือในระดับชุมชน ประกอบด้วย

- ระดับชุมชน แต่ละชุมชนต้องมุ่งการปรับระบบความคิด ระบบคุณค่า ที่สอดคล้องต่อจารีตและวิถีชีวิตชุมชนกับนโยบายและข้อกำหนดของรัฐบาล การปรับระบบคุณค่า ดังกล่าวจะต้องอาศัยเวทีการเรียนรู้และการจัดปรับองค์กรของชุมชนและผู้นำที่สอดคล้องกัน
- ระดับเครือข่ายลุ่มน้ำ เครือข่ายป่าชุมชน ความยั่งยืนของป่า และลุ่มน้ำที่มีขอบเขตภูมิศาสตร์ของระบบนิเวศน์เดียวกัน มักจะครอบคลุมพื้นที่หลายชุมชน หรือหลายหมู่บ้าน การเกาะตัวเป็นเครือข่ายตามขอบเขตลุ่มน้ำ หรือขอบเขตป่าชุมชนเดียวกัน หรือเหมืองฝายเดียวกัน เพื่อร่วมกันประสานข้อมูล การวางแผนการพัฒนาและการฟื้นฟูตลอดจนการออกกฎ ระเบียบควบคุมกันเองและการมีเวทีแก้ไขข้อพิพาท โดยมีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นตัวกลาง จำเป็นจะต้องได้รับการยกระดับจากองค์กรแต่ละชุมชนที่จะค่อยๆ มาพูดคุยรวมตัวกันอย่างค่อยเป็นค่อยไป และที่สำคัญเครือข่ายเหล่านี้จำเป็นต้องมีแนวร่วมในการประสานประโยชน์ ประสานจิตสำนึก ประสานการผลักดันร่วมกันกับกลุ่มแนวร่วมอนุรักษ์ชนชั้นกลางหรือกับองค์กรหรือสถาบันวิชาการหรือสื่อมวลชนซึ่งเป็นการเพิ่มความหลากหลายที่เข้มแข็งและยั่งยืนให้กับขบวนการของฝ่ายประชาชนในการจัดการดิน น้ำ ป่า ถึง 3 ระดับ ดังกล่าว
- การมีกลไกไตรภาคีเป็นกลไกและเวทีจัดการร่วมกัน ในอนาคตความขัดแย้งและความซับซ้อนของการจัดการ อาจต้องอาศัยภาคีที่มากกว่ารัฐและประชาชนในการช่วยกันหาทางออกและพัฒนาทุกองค์ประกอบร่วมกัน ภาคีที่สาม ซึ่งหมายรวมถึงนักวิชาการ สื่อมวลชน หรือนักพัฒนาเอกชน ตลอดจนนักธุรกิจเอกชนอาจจะต้องเข้าร่วมเป็นไตรภาคีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับจังหวัดหรืออำเภอ เพื่อเป็นตัวกลางเอื้ออำนวยให้ชุมชนแสดงบทบาทในการพัฒนาและจัดการตนเองอย่างเป็นระบบและขั้นตอน คือ การร่วมกันวางแผนและจัดผังการใช้ที่ดิน น้ำ ป่าการพัฒนาปรับปรุงดิน น้ำ ป่า ตามแผนการออกกฎ ระเบียบบังคับควบคุมกันเองและการรับรองสิทธิการใช้ของสมาชิกโดยชุมชน ผ่านคณะกรรมการและความเห็นชอบของเจ้าหน้าที่รัฐ

นอกจากนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) กล่าวว่า การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและจัดการทรัพยากรอย่างกว้างๆ จะช่วยเป็นแนวทางให้สามารถทำความเข้าใจกับบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร โดยพิจารณาจากแง่มุมที่พยายามมองบทบาทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรเป็นตัวตั้ง ซึ่งมีแนวทางในการศึกษา ดังนี้

1. การจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม

แนวคิดการจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรมพื้นฐานอยู่ที่วิธีคิดแบบบูรณาการอย่างเป็นองค์รวมจึงไม่เห็นด้วยการมองสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ที่แยกส่วนออกจากระบบสังคมของมนุษย์อย่างเด็ดขาด แต่กลับพยายามทำความเข้าใจถึงสภาพความเป็นจริง ภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่เฉพาะที่ใดที่หนึ่ง ในระบบนิเวศที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย โดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชนท้องถิ่นทำหน้าที่เสมือนหนึ่งกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติตามแนวคิดนี้ จึงไม่ใช่เพียงเกิดขึ้นจากความต้องการของมนุษย์ และความสามารถในการแสวงหาประโยชน์เท่านั้น แต่มีนัยสำคัญมากกว่าในเชิงจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพราะถือเป็นรากฐานของการดำรงชีวิต ทั้งของมนุษย์และระบบนิเวศธรรมชาติในท้องถิ่นที่ชุมชนของมนุษย์อาศัยอยู่ ความเข้าใจดังกล่าวยืนยันอย่างชัดเจนว่า แนวคิดนี้ให้ความสำคัญอย่างมากทั้งกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและการมองในมิติของพื้นที่ ซึ่งวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นหมายถึง ทั้งระบบความคิด จิตสำนึก ระบบศีลธรรม ระบบคุณค่า และพฤติกรรม ซึ่งมักแสดงออกมาผ่านการจัดการองค์กร และการจัดการเชิงระบบในกิจกรรมเกี่ยวกับการดำรงชีวิตด้านต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับบริบทและเงื่อนไขของพื้นที่ในระบบนิเวศ ดังนั้น แนวคิดนี้จึงศึกษาระบบนิเวศและวัฒนธรรมอย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเสมอ โดยอาจจำแนกออกได้ 2 วิธีการหลักๆ ด้วยกัน คือ

วิธีการแรก จะเน้นการศึกษาด้านพฤติกรรม และจิตสำนึกของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นการศึกษาแบบสหวิทยาการ ที่ประกอบด้วยสาขาวิชาการต่างๆ เช่น สังคมวิทยา และภูมิศาสตร์รวมกันเรียกว่า นิเวศวิทยามนุษย์ ซึ่งเป็นการศึกษาองค์กรทางสังคม จิตสำนึก และวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนในการจัดการการเกษตร น้ำ แร่ ในแง่ที่เป็นรากฐานของการยังชีพและเป็นทรัพยากรส่วนรวม เช่น การจัดการไร่นา การจัดการระบบเหมืองฝาย และการจัดการป่าชุมชน โดยพยายามแสดงถึงวิธีการในการปรับตัวของชุมชน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศในท้องถิ่น ทั้งที่แสดงออกมากผ่านการปรับตัวของพฤติกรรม และกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนการสร้างจิตสำนึกส่วนรวมขึ้นมาใหม่ ซึ่งช่วยให้ชุมชนนั้นๆ สามารถดำรงชีพอยู่ร่วมกับทรัพยากรต่างๆ ได้อย่างยั่งยืน

วิธีการที่สอง จะเน้นการศึกษาเชิงระบบ ในระบบของสหวิทยาการเช่นกัน ซึ่งประกอบด้วยสาขาวิชาด้านสังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิเวศวิทยา และเกษตรศาสตร์ ที่มุ่งศึกษาในประเด็นเกี่ยวข้องกับหลักเหตุผล และการปรับตัวในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งวิธีการศึกษาเชิงระบบนี้ จะให้แนวทางการศึกษาระบบนิเวศการเกษตรเป็นหลัก ซึ่งพยายามวิเคราะห์แนวทางในการปรับตัวของวัฒนธรรมการผลิตที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศเพื่อการผลิตอาหารและผลผลิตทางการ

เกษตรอื่นๆ โดยเน้นลักษณะเชิงซ้อนของความเชื่อมโยงระหว่างระบบย่อยในระดับต่างๆ ในระบบนิเวศเกษตร ทั้งระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิต ระบบพืช สัตว์ เกษตรกรรม ประชากรมนุษย์ ครอบครัว และชุมชน และการประเมินคุณสมบัติของระบบด้านต่างๆ คือ ด้านปริมาณของผลผลิตด้านความมั่นคงของระบบ ด้านความยั่งยืนของระบบ และด้านความเสมอภาคภายในระบบ เพื่อเลือกคุณสมบัติต่างๆ ของระบบย่อย ให้เหมาะสมกับลักษณะของระบบนิเวศการเกษตรให้มากที่สุด

แม้ว่าวิธีการทั้งสองจะแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่มีข้อเสนอหลักๆ ตรงกันอยู่หลายประการ โดยเฉพาะในด้านของการสร้างจิตสำนึก และการสร้างความเข้มแข็งให้กับการจัดการในระดับชุมชน (Community-based Management) บนพื้นฐานของระบบคุณค่าและภูมิปัญญาในท้องถิ่นที่พัฒนาขึ้นมาจากการปรับตัวของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในรูปของการผสมผสานการจัดการป่าชุมชน และการจัดการเครือข่ายลุ่มน้ำ เป็นต้น

2. การจัดการทรัพยากรในเชิงสถาบัน

แนวคิดนี้ มีพื้นฐานความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างระบบธรรมชาติและระบบสังคมของมนุษย์ไม่แตกต่างจากแนวคิดแรกมากนัก ตรงที่เห็นว่ามนุษย์และระบบนิเวศสามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่ในแง่เงื่อนไขที่กำหนดความสัมพันธ์นั้น จะมีมุมมองขยายเพิ่มเติมออกไปอีก นอกเหนือจากเงื่อนไขเชิงจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นเสมือนกลไกกำหนดความสัมพันธ์ตามความคิดของแนวคิดแรก แต่แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับเงื่อนไขด้านความสัมพันธ์เชิงสถาบันที่ไม่ได้ผูกติดอยู่กับชุมชน หรือที่มีอยู่แล้วในหน่วยของชุมชน แนวคิดนี้จึงไม่เห็นด้วยกับแนวคิดแบบชุมชนนิยมทั้งหมด โดยเฉพาะในแง่ที่ว่า การจัดการทรัพยากรส่วนรวมเป็นสำนึกของชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น ซึ่งสามารถแยกออกเป็นหน่วยอิสระจากส่วนอื่นๆ ของสังคม เพราะไม่สอดคล้องกับความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจการเมืองที่ใหญ่กว่าด้วย

ดังนั้น แนวคิดนี้จึงไม่พยายามยึดติดกับหน่วยทางสังคมอย่างตายตัวเพียงหน่วยใดหน่วยหนึ่ง แต่จะให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงซ้อน ซึ่งมีนัยว่า การจัดการทรัพยากรส่วนรวม ไม่ควรผูกขาดอยู่กับหน่วยทางสังคมเพียงหน่วยใดหน่วยหนึ่ง ไม่ว่าจะป็นชุมชนท้องถิ่นหรือหน่วยงานของรัฐ แต่ควรถือเป็นการจัดการร่วมกัน (Co-management) โดยการสร้างสถาบันทางสังคมขึ้นมาทำหน้าที่เป็นกลไกและกฎเกณฑ์ เพื่อจัดความสัมพันธ์ในการเข้าถึงทรัพยากรประเภทต่างๆ ในรูปของระบบสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งเปิดให้ระบบสิทธิต่างๆ ไม่ว่าจะป็นสิทธิโดยรัฐ สิทธิส่วนรวม และสิทธิส่วนบุคคล สามารถอยู่ร่วมกันได้ในพื้นที่หรือหน่วยเดียวกัน เพราะมองสิทธิต่างๆ ในลักษณะที่มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ตั้งแต่สิทธิแบบเปิดเสรีไปจนถึงสิทธิที่ปิดกั้นให้เฉพาะบุคคลเท่านั้น

หากพิจารณาในอีกด้านหนึ่ง แนวคิดนี้จะสนใจการดำรงอยู่ร่วมกันของสิทธิต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยเงื่อนไขอย่างไรมากกว่าการกีดกันสิทธิใดสิทธิหนึ่ง ทั้งนี้เพราะถือว่าสิทธิเป็นรากฐานสำคัญของสถาบันทางสังคม ในแง่ที่เป็นกฎเกณฑ์และกลไกในการกำหนดความเชื่อมโยงระหว่างระบบนิเวศกับระบบสังคมและเศรษฐกิจ และเป็นแรงจูงใจในการจัดการทรัพยากร ขณะที่สถาบันทางสังคมนั้นถือเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาจากการสะสมประสบการณ์อย่างยาวนานภายใต้เงื่อนไขเฉพาะของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และระบบนิเวศนอกจากนี้ แนวคิดนี้ยังให้ความสำคัญกับเงื่อนไขของการยอมรับองค์กรชุมชน ในฐานะที่เป็นสถาบันอย่างเป็นทางการว่าจำเป็นต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ในบริบทที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอิทธิพลระบบเศรษฐกิจแบบตลาดซึ่งอาจจะมีผลทำให้องค์กรที่ไม่เป็นทางการอ่อนแอลงได้ ดังนั้นจึงเสนอให้รัฐสนับสนุนการจัดการป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับองค์กรชุมชน (Co-management) เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงให้กับการจัดการทรัพยากรของชุมชน และป้องกันสถานะของทรัพยากรเปิดเสรี ซึ่งมักจะเกิดจากความล้มเหลวของการบังคับใช้ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐตามกฎหมายแต่เพียงลำพังด้านเดียว

เห็นได้ค่อนข้างชัดว่าชุมชนท้องถิ่นใดๆ ในสภาพที่มีวัฒนธรรม มีรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีแนวโน้มนหรือโอกาสที่จะสามารถดำเนินการดำรงไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ได้ด้วยการมีส่วนร่วมของคนสถาบัน องค์กรในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเรียกว่าเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยคนในชุมชนนั่นเอง นอกจากนี้ การจัดการดังกล่าวได้เกิดขึ้นจาก 2 ฐานหลักๆ คือฐานของกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ร่วมกับฐานของการจัดการด้วยกรอบวัฒนธรรม วิถีชีวิตท้องถิ่น ซึ่งเรียกว่า ทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ได้

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.3.1 งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องทุนทางสังคม

พีระ ลีวลม (2543) ได้ทำการศึกษาศักยภาพของ “ทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์” พบว่ากระบวนการเกิดทุนทางสังคมในชุมชนไซเบอร์ มีอย่างน้อย 3 ลักษณะ คือ การเกิดทุนทางสังคมที่มีอิทธิพลจากปัจจัยสังคมทางกายภาพ (กระบวนการนำเข้าทุนทางสังคม) การพัฒนาทุนทางสังคมในกลุ่มสังคมในอินเทอร์เน็ต (กระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์) และการใช้ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในอินเทอร์เน็ตสนับสนุนการมีกิจกรรมร่วมกันทางกายภาพ (กระบวนการส่งออกทุน-

ทางสังคม) กล่าวโดยสรุป คือปัจจัยสังคมทางกายภาพมีอิทธิพลต่อการนำเงินทุนทางสังคม และกระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์ สนับสนุนทุนทางสังคมภายนอกด้วย โดยองค์ประกอบของทุนทางสังคมในแต่ละกระบวนการมีศักยภาพในการสนับสนุนการร่วมกิจกรรมสาธารณะที่แตกต่างกันไป

จตุเทพ ยาสมุทร (2543) ศึกษา “ทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ” พบว่า มีอยู่หลายประเภท ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทุนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ทุนในธรรมชาติหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ทุนทรัพยากร ได้แก่ ดิน น้ำ และป่าไม้ ทุนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำธรรมชาติและสมาชิกของกลุ่มกิจกรรมในชุมชน ทุนทางด้านการเงิน ส่วนทุนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ระบบคุณค่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ รวมถึงการช่วยเหลือด้านแรงงานในรูปของการลงแขก การผูกเกลือผูกเสี่ยว และการมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกชุมชน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทุนทางสังคมดำรงอยู่และสามารถนำไปใช้พัฒนาท้องถิ่นได้ คือ การสืบทอดทุนทางสังคมกระบวนการจัดการที่ดีมีคุณภาพ ผู้นำที่ดีและการมีเครือข่ายสนับสนุน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ (2543) ศึกษาเรื่อง “การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา” โดยศึกษาผ่านโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคมในด้านการส่งเสริมการจัดสวัสดิการชุมชน ผลการศึกษาพบว่า การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สมาชิกมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนต่อกันนั้น นับเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวชุมชนเมืองโดยผ่านการตอบแทน และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตลอดทั้งกระบวนการเกื้อกูลกันและกัน ด้วยความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้พวกเขามีชีวิตอยู่รอดได้ ในสภาวะที่ฝืดเคือง นอกจากนี้การมีค่านิยมร่วมกันในเรื่องการมีเครดิตที่ดีหรือการเป็นผู้นำเชื่อถือนั้น มีส่วนอย่างสำคัญในการเกื้อหนุนกองทุน สวัสดิการในชุมชน สำหรับการศึกษาระบวนการทำงานระดับองค์กรเครือข่าย พบว่า วิธีการดังกล่าวไม่ได้ทำให้เกิดเฉพาะผลด้านบวก ในความหมายของการเพิ่มทุนทางสังคม หรือทำให้ชาวบ้านสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขึ้นเท่านั้น หากแต่การเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกันอาจเกิดผลด้านลบต่อองค์กรหรือต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกได้เช่นเดียวกัน

อุไรวรรณ พวงสายใจ (2545) ศึกษา “ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน” พบว่า ทุนทางสังคม ทั้งที่เป็นทุนภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ประกอบด้วย วัฒนธรรมทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ บุคคล เครือญาติ การศึกษาเรียนรู้ องค์กรหรือกลุ่ม ส่งผลให้องค์กรเกิดความเข้มแข็ง อันเนื่องมาจากทุนทางสังคมเหล่านี้ เป็นแหล่งการศึกษาเรียนรู้ และการเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งภายในกลุ่ม และระหว่างกลุ่ม ซึ่งองค์กรที่เข้มแข็งได้ใช้กระบวนการเรียนรู้ มีความสามารถนำทุนทางสังคม

โดยเฉพาะทุนที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ บุคคล วัฒนธรรม ศาสนาความเชื่อ ทุนทางสังคมเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญในการทำงานกลุ่มหรือองค์กร เป็นการเสริมสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับองค์กร ส่งเสริมให้กลุ่มหรือองค์กรเข้มแข็ง แต่ในบางกรณี บางองค์กรไม่สามารถนำทุนมาใช้อย่างฉลาด อาจเนื่องมาจากองค์กรนั้น ไม่มีความสำคัญกับชุมชน ในขณะเดียวกัน ทุนทางสังคมที่มีในชุมชนก็มีอยู่อย่างจำกัดด้วยก็อาจทำให้องค์กรนั้นมีความเข้มแข็งน้อย หรือล่มสลายไป องค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็งสามารถบริหารจัดการทุนทางสังคม นำทุนทางสังคมมาใช้อย่างฉลาด บริหารทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีคุณค่า ดูแลรักษาทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชนให้ดำรงอยู่ และใช้พลังองค์กรเป็นเครื่องมือสร้างอำนาจต่อรองในประเด็นที่องค์กรชุมชนเห็นพ้องต้องกัน สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชน และแก้ปัญหาชุมชนได้ตามเป้าหมายที่ชุมชนต้องการ ทำให้องค์กรและทุนทางสังคมมีความสัมพันธ์กันอยู่ควบคู่กันไปโดยไม่สามารถแยกกันได้

ปี 2545 วรุณี โรมรัตน์พันธ์ และคณะได้ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา แนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับทุนทางสังคมของทั้งประเทศไทยและต่างประเทศ ศึกษาสิ่งที่เป็นรูปธรรมของเศรษฐกิจชุมชนกับแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย และศึกษาพลังของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชน

ผลการศึกษาได้พบว่า มนุษย์ได้รู้จักคำว่า “ทุน” มานาน ในความหมายที่แตกต่างกัน แต่ส่วนใหญ่่มักจะมองทุนไปในเชิงมูลค่าที่ช่วยในการผลิตมากกว่าในเชิงคุณค่า ทุนทางสังคมเกิดจากความร่วมมือร่วมใจ และความสัมพันธ์ ระหว่างคน หรือสถาบัน บนความไว้วางใจ ความเอื้ออาทร และความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนสมบัติสาธารณะที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ ในประเทศที่พัฒนาแล้วทุนทางสังคมเกิดขึ้นเพราะคนต้องการเรียกร้องความเป็นชุมชนที่สูญหายไปให้กลับคืนมา และต้องการเสริมสร้างระบอบประชาธิปไตย รวมทั้งเรื่องของการพัฒนาที่ยั่งยืน ทุนทางสังคมของไทยได้พัฒนามาจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาและแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง และคำคำนี้เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น หลังจากมีโครงการกองทุนเพื่อสังคมเกิดขึ้น

นอกจากนี้ยังพบว่า ทุนทางสังคมสามารถใช้พลังความรู้/ความคิดและพลังปัญญาช่วยขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจชุมชนได้ ที่ผ่านมามีอุปสรรค 3 ประการที่ทำให้พลังของทุนทางสังคมอ่อนแอลง คือ ระบบอุปถัมภ์ใหม่ การถูกครอบงำจากแนวคิดตะวันตกและการครอบงำจากระบบเศรษฐกิจโลก รวมทั้งผลกระทบอันเนื่องมาจากการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความสูญเสียภูมิปัญญา ความเสื่อมถอยของทุนทางสังคม และความอ่อนแอของระบบเศรษฐกิจชุมชนอย่างชัดเจน ข้อค้นพบจากการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการฟื้นฟูทุนทางสังคมให้กลับคืนมา ได้แก่ ผู้นำที่เสียสละ เห็นแก่ส่วนรวม นอกจากนั้น ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม อันได้แก่ ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อ

ศาสนา และปัจจัยภายนอกอื่นได้แก่การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกที่ทำไปอย่างเข้าใจชุมชนก็มี ส่วนสำคัญในการฟื้นฟูทางสังคม

ทั้งนี้ ในการศึกษาทุนทางสังคม สามารถศึกษาได้จากคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชน หรือการเติบโตของเครือข่ายทางสังคม ส่วนการวัดทุนทางสังคมทำได้หลายวิธีและหลายระดับ วิธีวัดทำได้โดยการการสังเกต หรือการสำรวจ ส่วนระดับการวัด สามารถวัดได้ในระดับปัจเจก ชุมชน เมืองและประเทศ เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจร่วมกัน การศึกษาครั้งนี้ได้มีการพิจารณานำเสนอทุนทางสังคมในรูปของระบบ (system) หรือรูปของกระบวนการ (process) ซึ่งประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นปัจจัยภายใน ได้แก่ ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ และส่วนที่เป็นปัจจัยภายนอก ซึ่งมีด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ประโยชน์ของทุนทางสังคม ทำให้เกิดเครือข่าย ทำให้เกิดประสิทธิภาพและช่วยลดต้นทุน

นอกจากนี้งานชิ้นดังกล่าวได้พบบทเรียนว่า สังคมตะวันตกยังมองทุนทางสังคมแบบแยกส่วน และให้ความสำคัญกับมิติทางสังคมและการเมือง ในขณะที่สังคมไทยมองทุนทางสังคมอย่างเป็นองค์รวม มีการบูรณาการทั้งมิติทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน ซึ่งพบว่า ปัจจัยภายใน อันได้แก่ แก่นนำที่ชาวบ้านศรัทธา ความเชื่อ ศาสนาและความเป็นเครือญาติ มีส่วนช่วยให้การฟื้นฟูทุนทางสังคมกระทำได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ การทำงานของหน่วยงานภายนอกที่สนับสนุนชาวบ้าน ด้วยความเข้าใจถึงความพร้อมของชุมชนจะมีส่วนช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งและเกิดทุนทางสังคมขึ้นมาและที่สำคัญ ปัจจัยภายนอกได้แก่แนวคิดใหม่ ๆ ที่ให้ความสำคัญแก่วัตถุประสงค์และการบริโภคมามากเกินไปมีส่วนทำให้ทุนทางสังคมในชุมชนอ่อนแอลง

พระมหาชนพล พรหมสุวษ์ (2546) ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าสมุนไพรร : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม พบว่า วิธีการจัดการป่าสมุนไพรรของชุมชนปลักไม้ลาย ซึ่งเป็นลักษณะการทำงานแบบพหุภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายในและภายนอกชุมชน โดยกระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น ภายใต้กระบวนการดังกล่าวเป็นการปรับเปลี่ยนทุนประเภทต่างๆ เช่น ทุนมนุษย์ ทุนความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติไปเป็นทุนของชุมชน และกระบวนการปรับเปลี่ยนทุนดังกล่าวเกิดขึ้นจากความศรัทธา ความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัยกัน การรักถิ่นฐาน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความรู้สึกภาคภูมิใจของประชาชนและผู้เกี่ยวข้อง อันนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ และการก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่ส่งผลต่อการจัดการป่าสมุนไพรรและจากการศึกษาครั้งนี้ มีข้อเสนอแนะที่น่าสนใจว่า การใช้กระบวนการทุนทางสังคมในการทำงานอาจเริ่มจากผู้นำธรรมชาติ ประกอบกับการแสวงหาความร่วมมือจากองค์กรต่างๆ ควบคู่ไปกับการแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ๆ เพื่อคงไว้และหรือเพิ่มมูลค่าของทุน

ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน การสร้างเสริมเพื่อให้เกิดทุนทางสังคมในกระบวนการทำงานจะส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและเกิดผลดีต่อการทำงานพัฒนาชุมชน

จากงานวิจัยที่เสนอมาช้างต้น ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคมต่อชุมชนต่อการพัฒนา ขณะเดียวกันได้แสดงให้เห็นพลังของทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและมีอยู่ในสังคม ชุมชนอยู่แล้ว และที่สำคัญ คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ ระบบคิด เช่น ความศรัทธา ความเชื่อ ศาสนา และความเป็นเครือญาติ เป็นสิ่งสำคัญที่ผลักดันให้เกิดเป็นพลังของทุนทางสังคมในชุมชนนั้นต่อไป

2.3.2. งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

มนตรี กรรพุมมาลย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมและทัศนคติของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในหมู่บ้านภาคเหนือ” (อ้างใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา วันที่ 15-16 ธันวาคม 2543) โดยทำการศึกษาถึงการจัดการป่าในปัจจุบัน และทัศนคติของชาวบ้านที่มีต่อการจัดการป่า โดยมีหมู่บ้านที่มีประสบการณ์การจัดการป่าที่ดีเป็นพื้นที่ศึกษา ซึ่งตัวแปรที่ใช้ศึกษาประกอบด้วยความเป็นหญิงชาย อายุ การศึกษา ฐานะทางครัวเรือน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนและลักษณะการประกอบอาชีพ (การเกษตร นอกภาคการเกษตรและการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่า) ส่วนทัศนคติในการจัดการป่าประกอบด้วยการจัดการป่าโดยรัฐ การจัดการป่า ความยั่งยืนของป่า และการอนุรักษ์ป่า ซึ่งผลการศึกษาหลักพบว่า ชายมีบทบาทเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการป่ามากกว่าหญิง ยกเว้นเพียงกิจกรรมการบริหารการเงินสนับสนุนการอนุรักษ์ป่า แต่มีกิจกรรมที่ความเป็นหญิงชายไม่มีผลแตกต่างกัน ปัจจัยด้านสังคมเศรษฐกิจมีผลต่อความแตกต่างในการเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการป่า ชาวบ้านส่วนใหญ่สนับสนุนการจัดการป่าโดยชุมชนและต้องการให้รัฐเข้ามาช่วยสนับสนุนการจัดการป่าในเรื่องวิชาการและงบประมาณ

นอกจากนี้ มนตรี กรรพุมมาลย์ ยังได้ทำการศึกษาเรื่อง การจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาการจัดการไร่หมุนเวียนของชาวปกากะญอในจังหวัดเชียงใหม่ (อ้างใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา วันที่ 15-16 ธันวาคม 2543) โดยใช้วิธีการศึกษา ทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา ในการศึกษาถึงนโยบายอนุรักษ์ ป่าของรัฐที่มีผลต่อการเข้าถึง พื้นที่ไร่หมุนเวียน และพลวัตของชาวปกากะญอในการจัดการที่ดินภายใต้แรงกดดันที่หลากหลาย

งานศึกษาดังกล่าว ได้พบลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งในการทำไร่หมุนเวียนสามรูปแบบ คือ ลักษณะการถือครองที่ไร่อุบัติกันทั้งสองลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรก คราวเรือนที่ปรับปรุงพื้นที่ไร่ให้ปลูกซ้ำอย่างเข้มข้น หรือใช้เพื่อการเกษตรแบบถาวร หรือวนเกษตร จะยึดถือพื้นที่ไร่นั้นว่าตนเป็นเจ้าของ ส่วนลักษณะที่สองคือครวเรือนจะยังคงยึดหลักสิทธิการใช้ในพื้นที่ไร่หมุนเวียนที่พักดินไว้

รูปแบบการถือครองทั้งสองลักษณะ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันในชุมชน แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านพยายามผสมผสานรูปแบบการถือครองที่ไร่ในเชิงซ้อน เพื่อรักษาระบบการทำไร่ของทั้งชุมชนให้อยู่รอด ภายใต้ข้อจำกัดต่างๆ ที่กดดันมาจากภายนอก เพราะการถือครองที่ไร่ทั้งสองลักษณะเป็นการผสมลักษณะของกรรมสิทธิ์เอกชนกับกรรมสิทธิ์ร่วมให้อยู่ร่วมกันได้ ซึ่งเปิดโอกาสให้ชาวบ้านที่มีข้อจำกัดมาก สามารถปรับตัวได้บ้าง พร้อมกับลดความขัดแย้งภายในชุมชน แต่เมื่อชาวบ้านถูกกดดันจากนโยบายอนุรักษ์ป่าของกรมป่าไม้มากขึ้นในระยะหลัง ชาวบ้านเริ่มเห็นความจำเป็นที่จะรักษาพื้นที่ไร่ส่วนรวมเพื่อการปรับตัวของตนไว้ จึงลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิจากรัฐเพื่อประกันความมั่นคงในการถือครองที่ไร่ส่วนตัวพร้อมๆกับการเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าชุมชนด้วย เพราะการผสมผสานการถือครองทั้งสองลักษณะให้อยู่ร่วมกันในเชิงซ้อน บนพื้นฐานของการจัดการร่วมกันในระดับชุมชนจะเป็นหลักประกันให้ชุมชนสามารถมีทางเลือกในการปรับตัว และรักษาพลวัตของไร่หมุนเวียนไว้ได้ เพราะพื้นที่ของส่วนรวมในป่าชุมชนที่คอยรองรับการหมุนเวียนของการทำไร่ให้ทั้งชุมชนได้อย่างยั่งยืน

โดยสรุป ผลการศึกษาของงานชิ้นดังกล่าว พบว่า ภายใต้เงื่อนไขปัจจุบันจากการผนวกชุมชนเข้าสู่อำนาจของชาติและระบบตลาดนั้น เป็นผลให้มีความขัดแย้งในหลายระดับในสิทธิการเข้าถึงและควบคุมพื้นที่ ที่สำคัญคือความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน ชุมชนอ้างระบบจารีตประเพณีและสิทธิในการเข้าถึงควบคุมทรัพยากรธรรมชาติตามลักษณะ สิทธิ การใช้ ขณะที่รัฐอ้างนโยบายอนุรักษ์กฎหมายและระบบกรรมสิทธิ์โดยการควบคุมของรัฐ รวมทั้งระบบตลาดที่เข้ามาแทรกแซงชุมชนเป็นผลทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวอย่างหลากหลาย

ในปี 2545 เตือนใจ ไชยศิลป์ ได้ศึกษาหารูปแบบการบริหารจัดการม่อนยาที่เน้นการอนุรักษ์ฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์จากม่อนยาอย่างอื่น โดยศึกษาผ่านโครงการ “ม่อนยาป่าแดด” แม้ว่าการดำเนินโครงการ “ม่อนยาป่าแดด” อาจยังมีข้อบกพร่องที่ที่สุดของการศึกษาหารูปแบบการบริหารจัดการม่อนยา แต่สิ่งสำคัญอันเป็นผลสำเร็จของโครงการ คือ การปลูก กระตุ้นให้ท้องถิ่นเห็นถึงสิ่งสำคัญในท้องถิ่นตนและการสร้างเครือข่ายนักวิจัยชาวบ้าน ซึ่งนับว่าเป็นการเริ่มต้นที่สำคัญที่จะทำให้ท้องถิ่นสามารถเล็งเห็นศักยภาพของตนเองในการพัฒนาและหาแนวทางในการแก้ปัญหาด้วยท้องถิ่นเอง

งานชิ้นดังกล่าวมีโจทย์สำคัญ คือ การแสวงหาแนวทางและรูปแบบกระบวนการบริหารจัดการเพื่อการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์จากแหล่งสมุนไพร (ม่อนยา) ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืนซึ่งพบว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยหลักสำคัญ 2 ประการ คือ คนและรูปแบบ ระบบบริหารจัดการ โดยทำการพิจารณาแยกออกเป็นทีละประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 เรื่องคน พบว่า ปัญหาสำคัญต่างๆ ของการดำเนินกิจกรรมใดๆ ในชุมชน สิ่งที่จะต้องทำเป็นอันดับแรก คือ การทำความเข้าใจกับคนหรือชุมชนถึงวัตถุประสงค์ของกิจกรรม โครงการ โดยอยู่บนความเชื่อที่ว่าเจ้าของชุมชนคือผู้ที่อยู่กับปัญหาและเป็นผู้ได้รับผลกระทบไม่ว่าผลดีหรือเสียของกิจกรรม โครงการที่จะเกิดขึ้น คนในชุมชนจึงควรเป็นผู้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้มากที่สุด กล่าวคือ สมาชิกในชุมชนควรเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนไปในแนวทางที่เห็นควร มิใช่การปิดกั้นให้กับผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มต่างๆ ซึ่งคนหนึ่งมักมีหน้าที่เป็นผู้นำในหลายกิจกรรม ทำให้ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมทุกๆ กิจกรรมที่ได้รับมอบหมายได้ดี การปิดกั้นดังกล่าวโดยอ้างว่า บุคคลนั้นมีความคล่องแคล่ว มีฐานะ มีความรู้ดี หรือมีหน้าที่เกี่ยวข้องของเหตุผลเหล่านี้ทำให้มีสมาชิกของชุมชนเพียงกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ซึ่งมีจำนวนน้อยที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ซึ่งบางครั้งเข้ามาดำเนินกิจกรรม โครงการ โดยมิได้มีความตั้งใจที่จะปฏิบัติงานทำให้เกิดความเบื่อหน่ายและในหลายกรณีก็เป็นการเลือกหัวหน้ากิจกรรม โครงการ บนพื้นฐานของการให้เกียรติยกย่องกัน ซึ่งเป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งของชุมชนส่วนใหญ่

ประเด็นที่ 2 ด้านการบริหารจัดการ พบว่า ชุมชนที่จะประสบผลสำเร็จในการบริหารจัดการไม่ว่าเรื่องใดก็ตาม ควรต้องมีความสามารถในการจัดการคนในชุมชนและระหว่างชุมชน รวมทั้งความสามารถในการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ได้อย่างเหมาะสม มีประสิทธิภาพและได้รับการยอมรับจากชุมชนอย่างแท้จริงซึ่งจะมีผลต่อการจัดการความขัดแย้งไม่ให้เกิดขึ้น หรือหากเกิดขึ้นก็มีให้ขยายลูกกลมออกไป การบริหารจัดการในลักษณะนี้จึงต้องเน้นที่สำนึกและการยอมรับด้วยความรู้สึกถึงความจำเป็นหรือความสำคัญที่จะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่มีในชุมชนมิใช่ความเกรงกลัวซึ่งจะนำไปสู่การต่อต้านและแหกกฎต่อไป ทำให้ต้องมีการแก้ไข ปรับปรุง สร้างกฎเกณฑ์ใหม่ๆ ขึ้นมาตลอดเวลา

จากการทบทวนแนวคิดและการศึกษาวิจัยที่ผ่านมา พบว่า ทูนาทางสังคมมีความสำคัญและมีส่วนร่วมในประเด็นการพัฒนาต่างๆ เช่น เป็นปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการรวมกลุ่ม ซึ่งนำไปสู่การเป็นเครือข่าย เป็นปัจจัยที่นำไปใช้ในการจัดการป่าสมุนไพร เป็นต้น

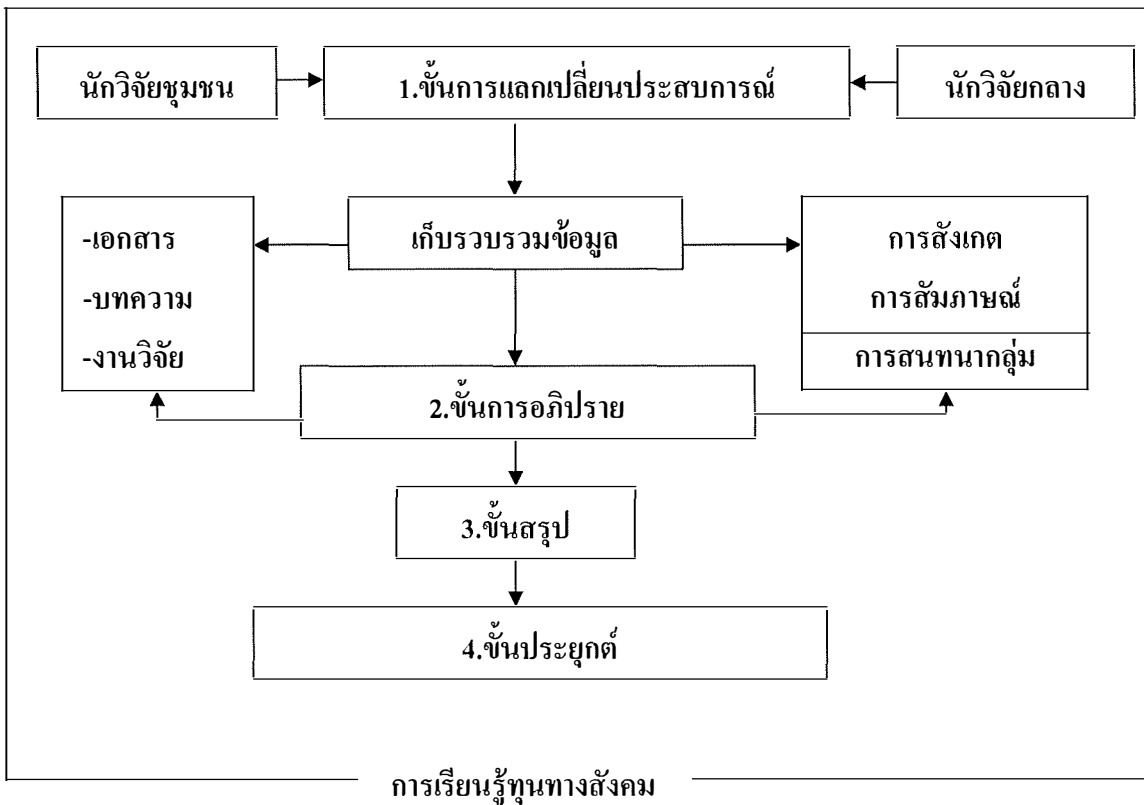
อย่างไรก็ตามทุนทางสังคมในแต่ละชุมชนมีศักยภาพในการสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ แตกต่างกันไป กล่าวคือ ทุนทางสังคมที่มีศักยภาพในการทำกิจกรรมหนึ่งอาจไม่ใช่ทุนทางสังคมที่มีศักยภาพในอีกกิจกรรมหรือที่หนึ่งๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับกระบวนการในการนำทุนทางสังคมไปใช้ประโยชน์ รวมทั้งสภาพสังคมในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปไม่ว่าจะเป็นในด้าน สังคม เศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรม ทำให้ทุนทางสังคมอ่อนแอลง แต่ในขณะเดียวกันยังมีปรากฏการณ์หรือกิจกรรมที่แสดงให้เห็นว่าทุนทางสังคมในชุมชนต่างๆ ของประเทศไทยยังมีศักยภาพที่เข้มแข็งพอที่จะทำให้คนในชุมชนนั้นๆ มีความเป็นอยู่ที่สงบและราบรื่นได้ท่ามกลางภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคม

บทที่ 3

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษานี้ใช้การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยนำเอาเทคนิคระเบียบวิธีวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชน (PAR : Participatory Action Research) มาประยุกต์ใช้ตามความสอดคล้องและเหมาะสมกับลักษณะการเรียนรู้ของนักวิจัยชุมชน การดำเนินการศึกษาสามารถแสดงได้ดังนี้

3.1 ขั้นตอนการดำเนินการศึกษา

1. ขั้นตอนการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ : เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างนักวิจัยส่วนกลางและนักวิจัยชุมชนในประเด็นทุนทางสังคม การพัฒนาชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

เทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูล : การสนทนากลุ่ม แผนที่ความคิด การสังเกต การสัมภาษณ์

2. **ขั้นการอภิปราย :** อภิปรายร่วมกันในประเด็นทุนทางสังคม ศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น มีทุนทางสังคมที่ปรากฏในชุมชนอะไรบ้าง ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนประเมินศักยภาพของทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

เทคนิคในการรวบรวมข้อมูล : การสนทนากลุ่ม แผนที่ความคิด

3. **ขั้นการสรุป :** สรุปในประเด็นต่างๆ ที่นักวิจัยชุมชนให้ความสนใจ โดยเน้นการเปรียบเทียบกับสถานการณ์จริงที่ปรากฏในชุมชน

เทคนิคในการรวบรวมข้อมูล : การสนทนากลุ่ม แผนที่ความคิด

4. **ขั้นประยุกต์ :** นำเอาข้อสรุปไปปรับใช้และปฏิบัติจริงในชุมชน

หมายเหตุ : ขั้นตอนการเรียนรู้ดังกล่าวอาจเกิดขึ้นในคราวเดียวกันทั้งหมดหรือเพียงขั้นตอนใดก็ได้และไม่จำเป็นต้องเรียงลำดับก่อนหลังก็ได้ แต่การเรียนรู้ที่สมบูรณ์หรือการเรียนรู้สูงสุดจะเกิดขึ้นเมื่อได้ดำเนินการครบทั้ง 4 ขั้นตอนในเรื่องนั้นๆ

3.2 พื้นที่ศึกษา

กรณีศึกษา 2 ชุมชน ได้แก่

- 1.กรณีศึกษาชุมชนบ้านเนินน้อย ตำบลท่าตะเียบ อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดระยอง
- 2.กรณีศึกษาชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดระยอง

3.3 กลุ่มตัวอย่าง

ได้แก่ผู้ที่สนใจและเข้าร่วมเป็นนักวิจัยชุมชน โดยแบ่งดังนี้

3.3.1 ผู้นำทางการและไม่ทางการ แกนนำกลุ่ม และประชาชนที่สนใจจากชุมชนบ้านเนินน้อย ตำบลท่าตะเียบ อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดระยอง จำนวน 15 -20 คน

3.3.2 ผู้นำทางการและไม่ทางการ แกนนำกลุ่ม และประชาชนที่สนใจจากชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดระยอง จำนวน 15 -20 คน

3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในกระบวนการศึกษา ได้แก่

1. **การค้นคว้ารวบรวมจากเอกสาร** โดยการศึกษาเอกสาร บทความ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน และอื่นๆที่เกี่ยวข้องนำมาเป็นข้อมูลและในการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิจัยชุมชนและผู้วิจัยกลาง

2. **การศึกษาจากภาคสนาม** การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามด้วยการสนทนากลุ่ม แผนที่ความคิด การสังเกต การสัมภาษณ์ มีโจทย์หรือประเด็นที่ทำการเก็บรวบรวมข้อมูล อาทิ

2.1 ทูทางสังคมคืออะไร ทูทางสังคมในชุมชนมีอะไรบ้าง และทูทางสังคมในชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีอะไรบ้าง เป็นอย่างไร

2.2 ศักยภาพทูทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคืออะไร และสามารถวัดหรือประเมินศักยภาพทูทางสังคมได้อย่างไร

เทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการมีส่วนร่วม

1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

ร่วมกันสัมภาษณ์เชิงลึกในกลุ่ม แกนนำ ผู้นำ ชาวบ้าน และผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ เช่น การเข้าร่วมกิจกรรม งานบุญ ประเพณีต่างๆ ของชุมชน การดำเนินชีวิตและวิถีชีวิตชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นต้น

2) การสังเกต (Observation)

ร่วมสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกิดขึ้นชุมชน เช่น วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชน กระบวนการทางสังคมของชุมชน การเรียนรู้ทูทางสังคมของประชาชน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของประชาชนในชุมชน เป็นต้น

3) การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

แลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อประเด็น ทูทางสังคมเช่น ความหมาย การจัดแบ่งทูทางสังคม ทูทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศักยภาพทูทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

การสนทนาในแต่ละครั้งได้นำไปสู่ข้อสรุปและการเรียนรู้ร่วมกัน โดย การสนทนาแต่ละครั้งได้นำเทคนิคหรือวิธีการรวบรวมข้อมูลเข้ามาเสริม อาทิ

3.1 แผนที่ความคิด (Mind Map) ช่วยประมวลความเข้าใจของผู้เข้าร่วมต่อทูทางสังคมในมิติต่างๆ

3.2 การวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง (SWOT) ช่วยค้นหาและเรียนรู้ทูทางสังคมจากชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

3.3 การรวมพลังสร้างสรรค์ (AIC) ช่วยกระตุ้นความคิด การแสดงออกอย่างสร้างสรรค์

3.4 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) เป็นวิธีการที่ช่วยให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้ถึงทูทางสังคมร่วมกันอย่างท้อแท้มากขึ้น

3.5 การวิเคราะห์และนำเสนอ

วิเคราะห์ร่วมกันโดยวิธีการอุปมา(Inductive) และนำเสนอผลการศึกษาดูด้วยการพรรณนา (Descriptive)

3.5 แผนการดำเนินงาน

กิจกรรม	เดือน												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1. กำหนดกรอบแนวคิด และแผนการศึกษา	_____												
2. รวบรวมเอกสารข้อมูล		_____											
3. เก็บข้อมูลภาคสนาม			_____										
4. สร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน			_____										
5. รวบรวมงาน													
6. รายงานฉบับสมบูรณ์													

บทที่ 4

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

ผลการศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในครั้งนี้ให้ความสำคัญและนำเสนอผลจากการศึกษาใน 3 ประเด็น คือ

1. ทุนทางสังคมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แสดงให้เห็นว่าในชุมชนมีทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอะไรบ้างและมีสถานภาพอย่างไรในชุมชน

2. ศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยประเมินศักยภาพของทุนทางสังคมของชุมชนร่วมกัน

3. กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมีส่วนช่วยในการเรียนรู้ทุนทางสังคมและศักยภาพทุนทางสังคมได้มากน้อยแค่ไหนและมีผลต่อการพัฒนาชุมชนหรือไม่อย่างไร

ทั้งนี้ ผลการศึกษาและการอภิปรายผลสามารถนำเสนอ ได้ดังนี้

4.1 ผลการศึกษา

ในส่วนนี้แบ่งการนำเสนอเป็น 3 ประเด็น คือ 1.) ประเด็นทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น 2.) การประเมินศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3.) กระบวนการเรียนรู้ศักยภาพของทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1.1 ประเด็นทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น

กรณีศึกษา : ชุมชนบ้านเนินน้อย

ลักษณะทางกายภาพ

บ้านเนินน้อย ตั้งอยู่บนที่ลาด สลับทิวเขา ดั้งนั้นพื้นที่ส่วนใหญ่ จึงปกคลุมไปด้วยพื้นที่ป่า พื้นที่ทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ เช่น ทำนา ไร่มันสำปะหลัง ไร่อ้อย ยางพารา และเลี้ยงโค กระบือ โดยมีแหล่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำคลองสี่ัคและมีป่าชุมชนขนาดใหญ่เป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน

ลักษณะทางสังคม

ประชาชนส่วนใหญ่อพยพ ย้ายถิ่น มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จากจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ และส่วนหนึ่งเป็นประชาชนกลุ่มแรงงานซึ่งย้ายถิ่นมาจากบ้านเกาะหนู อำเภอสยามชัยเขต และอำเภอนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา แต่ทั้งสองกลุ่มดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นคนพื้นเพเดิมจากภาคอีสาน ดังนั้นความรู้สึก ความผูกพัน และความเป็นอันหนึ่งเดียวกันของประชาชนในชุมชนมีค่อนข้างสูง ความรู้สึกเสมือนญาติพี่น้อง มีการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาโดยตลอด จึงทำให้ดำเนินชีวิตร่วมกันในชุมชนอย่างสงบสุข

ดังกล่าวในช่วงต้นประชาชนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพมาจากภาคอีสานซึ่งได้ยึดติดกับรูปแบบ วิถีการดำเนินชีวิตตลอดจนวัฒนธรรมต่างๆของถิ่นฐานเดิมเข้ามาและบางส่วนได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษที่เข้ามาอยู่ในชุมชนก่อนแล้ว เช่น ความเชื่อเรื่องผีปู่ตา จำ วัฒนธรรมการดำรงชีพ วัฒนธรรมการกินอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยาพื้นบ้าน เป็นต้น

แม้ว่าปัจจุบันชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงและปรับเปลี่ยนยุคสังคมนั้นไปค่อนข้างมาก แต่ยังคงรักษาประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนไว้พร้อมๆกับการประยุกต์ให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมภายนอกมากขึ้น เช่น การตื่นตัวของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองมากขึ้น การมีส่วนร่วมในการจัดการจัดการศึกษาของชุมชน รวมถึงความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีทางการเกษตร การสื่อสาร เช่นเดียวกับการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นทั้งเพื่อการค้าและการบริโภคภายในครัวเรือน โดยการนำเทคโนโลยีเข้ามา แต่ทั้งนี้ยังคงดำเนินภายใต้ความเหมาะสมและสอดคล้องกับลักษณะทางกายภาพเป็นประการสำคัญ

ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

1) ทุนมนุษย์

บุคคลที่มี แนวคิด ทักษะที่ดี และมีความตระหนัก ต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่เรียกว่า ทุนมนุษย์ ได้แก่

1.1) นายทองพูน คุชิตา

ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 20 ต.ท่าตะเียบ นอกจากบทบาทการเป็นผู้นำชุมชนตามตำแหน่งแล้ว ผู้ใหญ่ทองพูนมีบทบาทการเป็นผู้นำในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในฐานะคณะกรรมการป่าชุมชน และการเข้าไปมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มกิจกรรมต่างๆ และการให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น กิจกรรม “ค่ายเยาวชน คนรักถิ่น” ผู้นำในการทำการเกษตรแบบพึ่งพาธรรมชาติโดยพยายาม

ลดการใช้สารเคมี นอกจากนี้ยังให้ความสนใจและติดตามในการจัดการป่าชุมชนโดยประชาชนอย่างแข็งขัน

1.2) นายปัญญา มีศรี

ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง สมาชิก อบต. หมู่ที่ 20 ต.ท่าตะเกียบ เป็นบุคคลที่ให้ความสนใจและติดตามการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหลายระดับ สมาชิกปัญญาเป็นบุคคลที่ใฝ่รู้ ฝึกปฏิบัติตนเองและสร้างการเรียนรู้ให้กับคนภายในครอบครัว ในการทำการเกษตรแบบผสมผสานและการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี มีแนวคิดและดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า การดำรงชีวิตอย่างพอเพียง ร่วมผลักดันและเชิญชวนเพื่อนบ้านเข้าร่วมกลุ่มความหลากหลายทางชีวภาพ กลุ่มพัฒนาข้าว กลุ่มเครือข่ายกิจกรรมไร้สาร และการเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนคนสำคัญอีกคนหนึ่งของชุมชน

1.3) ครูอุทัย เสวครบุรี

ปัจจุบันดำรงตำแหน่งครูโรงเรียนบ้านหนองประโยชน์ ด้วยจิตสำนึกความเป็นครูและความรักที่มีต่อชุมชนที่ต้องการให้เด็กนักเรียนตระหนักถึงคุณค่าประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ ได้ใช้หลักสูตรการเรียนการสอนในวิชาเกษตรเป็นเครื่องมือและสื่อพัฒนานักเรียนได้เรียนรู้ด้วยตัวเอง จัดสภาพแวดล้อมของโรงเรียนให้เหมาะแก่การเรียนรู้ เช่น สร้างบ่อเลี้ยงปลา กบ แปลงปลูกพืชผัก เสริมสร้างจิตสำนึก ในการอนุรักษ์และหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ครูอุทัยร่วมผลักดันร่วมกับกลุ่มแกนนำชุมชนเพื่องดหรือเลิกที่จะใช้ยาฆ่าแมลง ยาปราบศัตรูพืชด้วยสารเคมี ซึ่งเป็นสาเหตุของสารเคมีตกค้างและชะล้างลงสู่แม่น้ำ ลำคลอง โดยเฉพาะช่วงฤดูฝน ทำให้เกิดปัญหาและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมตามมา

1.4) ครูกรวิทย์ ต้นเจริญ

ปัจจุบันดำรงตำแหน่งครู โรงเรียนบ้านหนองประโยชน์ เป็นผู้ริเริ่มโครงการเกษตรร่วมใจ ซึ่งเป็นกิจกรรมนอกเวลาโดยเปิดโอกาสให้เด็กนักเรียนนักเรียนชั้น ม.1-ม.3 (ปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 50 คน) เข้าร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้ เลี้ยงปลา และสนับสนุนให้นักเรียนเชิญชวนผู้ปกครองหันมาให้ความสนใจด้วย

1.5) นักเรียนชั้น ม.1/1 โรงเรียนบ้านหนองประโยชน์

นักเรียนกลุ่มนี้มีความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระดับหนึ่ง อีกทั้งมีทัศนคติและจิตสำนึกที่ดีต่อทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากมีการเรียนการสอนและมีกลุ่มกิจกรรมเกษตรที่โรงเรียนซึ่งเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสำคัญของป่าไม้ และการได้ซึมซับความรู้จากครูผู้สอน

1.6) ลุงเปี้ยก

เป็นเกษตรกรที่ทำเกษตรแบบพอมีพอกิน โดยมีแนวคิดทำการเกษตรแบบไม่หวังให้มีฐานะร่ำรวย แต่เพียงแค่พอมีพอกินภายในครอบครัวเท่านั้น ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง ลุงเปี้ยกมีความรู้ความเข้าใจในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสนใจการเรียนรู้โดยเฉพาะการพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรและตระหนักถึงการคงไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ของชุมชน

นอกจากทุนมนุษย์ที่เห็นหรือสามารถชี้ถึงตัวบุคคลที่ชัดเจนแล้ว ประชาชนโดยรวมของชุมชนบ้านเนินน้อย ได้รับการยอมรับจากผู้ร่วมศึกษาในครั้งนี้ส่วนใหญ่ว่าพร้อมให้ความร่วมมือสนับสนุน เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2) ทุนวัฒนธรรม

ชุมชนบ้านเนินน้อยมีวัฒนธรรม ประเพณีที่สืบเนื่องมาจากวิถีการดำเนินชีวิต ความผูกพันและการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับป่า เช่น การไหว้ศาลปู่ตา การหากินอยู่กับป่า การทอดผ้าป่าชุมชน บุญบั้งไฟ การขอขมาแม่น้ำ เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมอื่นๆเป็นไปตามแบบของวัฒนธรรมไทย ทั่วไป เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง วันสำคัญทางศาสนา แต่เน้นรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่นและสามารถเชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดย

- 1 เป็นวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ซึ่งคนส่วนมากในชุมชนยึดถือปฏิบัติ
- 2 เป็นวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อเหล่านั้น มีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.1) บุญป่าชุมชน

บุญป่าชุมชนเป็นประเพณีหนึ่งของชุมชนที่นำเข้ามาเพื่อเป็นแนวทางในการช่วยฟื้นฟูดูแลป่าเนื่องการกิจกรรมที่เกิดขึ้นในบุญป่าชุมชนเอื้อให้เกิดการสร้างและสานความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างวัด บ้าน โรงเรียนและป่าชุมชน ภายใต้อาณัติความเชื่อที่ว่า “ถ้ามีป่า อาหารการกินก็จะอุดมสมบูรณ์ ไม่แห้งแล้ง อีกทั้งการทำบุญเป็นสิ่งดี เป็นการขอขมาลาโทษที่ได้กระทำการลบหลู่หรือล่วงเกินต่อป่า” และเป็นการเน้นย้ำให้ประชาชนได้ตระหนักและรู้ถึงสภาพป่าของชุมชน

2.2) การไหว้ศาลปู่ตา

การไหว้ศาลปู่ตา เป็นความเชื่อของประชาชนที่มีต่อปู่ตาผู้ซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาป่ารวมทั้งสิ่งแวดล้อมอื่นๆในชุมชน ศาลปู่ตาถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนกฎหมายของประชาชน ดังนั้น การตัดไม้ ทำลายป่า การกระทำใดๆต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี เชื่อว่าจะถูกลงโทษด้วยปู่ตา

มาเพาะชำที่โรงเรียนและเมื่อต้นกล้ามีขนาดใหญ่แล้วจึงนำไปปลูกในป่าชุมชน ตลอดจนแจกจ่ายให้กับนักเรียนและผู้ปกครองนำไปปลูกที่บ้านและบริเวณใกล้เคียง

3.2) กลุ่มความหลากหลายทางชีวภาพ

เป็นการรวมตัวของเกษตรกรเพื่อช่วยเหลือกันเอง ต่อมาปี 2543 ได้ขอกงบประมาณจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) เพื่อฝึกอบรม ฐานยังสถานที่ต่างๆ เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น การอบรมกับเครือข่ายกิจกรรมไร้สาร เกษตรผสมผสาน เป็นต้น

ปัจจุบันกลุ่มความหลากหลายทางชีวภาพ ยังคงดำเนินงานตามพันธกิจของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง พร้อมๆกับการมีสมาชิกให้ความสนใจเข้าร่วมมากขึ้น

3.3) กลุ่มป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านเนินน้อย - หนองประโยชน์ เกิดจากความร่วมมือของประชาชน แกนนำและเจ้าหน้าที่ส่งเสริมป่าชุมชน กรมป่าไม้ เพื่ออนุรักษ์ป่าไม้ที่เหลือไว้เป็นมรดกแก่ลูกหลาน บนเนื้อที่ประมาณ 500 ไร่ ซึ่งได้แก่พื้นที่ราบเชิงเขา และส่วนหนึ่งประชาชนได้สละพื้นที่ที่ใช้ทำกินเพื่อเป็นพื้นที่ป่าชุมชน

ปัจจุบัน กลุ่มป่าชุมชนมีกิจกรรมต่างๆเพื่อการดูแล รักษา และการสร้างจิตสำนึกให้กับประชาชนพร้อมกับการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเรียกร้องสิทธิ เพื่อเสนอ พรบ.ป่าชุมชน รวมทั้งการเข้าร่วมเครือข่ายป่าชุมชน ร่วมกับแหล่งอื่นๆ

3.4) องค์การบริหารส่วนตำบลท่าตะเียบ

องค์การบริหารส่วนตำบลท่าตะเียบ มีบทบาทในฐานะควบคุมและจัดให้มีการดูแลหรือสนับสนุนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามพระราชบัญญัติ ด้านสิ่งแวดล้อม โดยดำเนินงานในการรับข้อเสนอและแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านตัวแทนของประชาชน

อบต.ท่าตะเียบเป็นองค์กรของประชาชนที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามพระราชบัญญัติ ด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นแนวทางที่เป็นรูปธรรมอีกช่องทางหนึ่ง

กรณีศึกษา : ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง

ลักษณะทางด้านกายภาพ

บ้านร่มโพธิ์ทอง เป็นหมู่บ้านในตำบลคลองตะเกราซึ่งได้รับประกาศจัดตั้งเป็นตำบลเมื่อปี 2526 โดยแยกมาจากตำบลท่าตะเกรา อำเภอสยามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

บ้านร่มโพธิ์ทองตั้งอยู่บนที่ลาดเนิน สลับทิวเขา พื้นที่ส่วนใหญ่ จึงปกคลุมไปด้วยพื้นที่ป่า และพื้นที่ทำการเกษตร เช่น พื้นที่นา ไร่มันสำปะหลัง ยางพารา ไร่อ้อยและเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ บ้านร่มโพธิ์ทองมีพื้นที่ป่าชุมชนขนาดใหญ่ เป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนอีกด้วย

ลักษณะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

ประชาชนส่วนใหญ่อพยพ ย้ายถิ่น มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จากจังหวัด สุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ เป็นต้น และมีประชาชนส่วนหนึ่งเป็นผู้อาศัยจากบริเวณใกล้เคียงหรือ พื้นที่เพิ่มเติม แต่ความรู้สึก และความผูกพันของประชาชนในชุมชน มีความเป็นอันหนึ่งเดียวกันสูง มีการพึ่งพาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำให้อยู่ร่วมกันในชุมชนอย่างมีความสุข

ความเป็นคนพื้นเพเดิม ชาวไทยอีสาน พูดภาษาไทยอีสาน และนับถือศาสนาพุทธ ทำให้มีการนำรูปแบบ วิธีการดำเนินชีวิตตลอดจนวัฒนธรรมต่างๆของถิ่นฐานเดิมเข้ามา บ้างก็ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษที่เข้ามาอยู่ก่อนแล้ว อาทิ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พ่อเจ้า วัฒนธรรมการ ดำรงชีพ เช่น การกินอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยาพื้นบ้าน เป็นต้น แต่ปัจจุบันชุมชนได้รับอิทธิพลจาก ภายนอกและความทันสมัยของเทคโนโลยี ส่งผลให้ประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมบางส่วนเริ่มเลือนหายและหรือปรับ เข้าสู่วัฒนธรรมใหม่มากขึ้น

ลักษณะทางด้านอาชีพ

ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงมีอาชีพหลักด้านเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่มันสำปะหลัง ไร่อ้อย ปลูกข้าวโพด ทำสวนยางพารา และเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นทั้งในรูปแบบของการการทำเพื่อการค้า และเพื่อยังชีพ แต่ยังคงประกอบอาชีพที่ติดขัดกับสภาพและความเหมาะสมกับลักษณะทางกายภาพ โดยมีอาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพเสริม

ทวนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ผลศึกษาทวนทางสังคมของชุมชนหลังจากการเรียนรู้ทวนทรร่วมกัน พบว่า ทวนทางสังคมของ ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีดังนี้

1) ทุมนมนุษย์

บุคคลที่มี แนวคิด ทักษะที่ดี และมีความตระหนัก ต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่เรียกว่า ทุมนมนุษย์ ได้แก่

1.1) พระครูธรรมรัตน์วิมล เจ้าอาวาสวัดร่วมโพธิ์ทอง

พระครู เป็นที่ปรึกษาโครงการป่าชุมชนของชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง และเป็นผู้รณรงค์ให้ประชาชนในชุมชน หันมาสนใจปลูกต้นไม้ในป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย อาทิ ซักขวนให้ประชาชนปลูกต้นไม้ โดยชี้ถึงประโยชน์ของต้นไม้ เช่น นำไม้มาสานแข่งเป็นภาชนะสำหรับการขนย้ายพืชผักเกษตร และเป็นการช่วยลดต้นทุนการผลิตด้วย เจริญชวน สนับสนุนให้ประชาชนปลูกพืชผักไว้กินเอง เพื่อลดการพึ่งพิงพืชผักจากป่าทำให้ป่าสามารถเป็นแหล่งอาหารของประชาชนในชุมชนได้ในระยะยาว และเป็นทางเลือกในการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง

1.2) นายสำนวน ปัญญาเขียว

นายสำนวน เป็นคณะกรรมการป่าชุมชน เป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์ และอดีตสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล สำนวนเป็นที่ยอมรับและที่ปรึกษาของประชาชนในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำคนรุ่นใหม่ที่ต้องเรียนรู้ประสบการณ์ในการทำงาน นอกจากนี้ความสนใจพิเศษของสำนวนคือ การดูแลและติดตามป่าชุมชน รวมทั้งพัฒนาตนเองในการติดตามข้อมูลข่าวสาร เช่น การเข้าร่วมประชุม สัมมนาป่าตะวันออก การเข้าร่วมสัมมนา ป่าชุมชนตามหน่วยงานต่างๆที่จัดขึ้น

1.3) นายอนันต์ พงษ์ทวย

นายอนันต์ เป็นสมาชิก อบต. หมู่ที่ 7 บ้านร่วมโพธิ์ทอง เมื่อนันต์ เข้ามาสนใจงานในชุมชนได้ไม่นานนัก แต่มีแนวคิดที่จะพัฒนาชุมชนในหลายๆด้าน อาทิ ป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจ รวมถึงเรื่องอื่นๆ ที่จะส่งผลดีต่อชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง แต่ที่โดดเด่นและเป็นที่ยอมรับต่อประชาชนคือ คณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งรับผิดชอบสำรวจทรัพยากร ป่าชุมชน ร่างกฎระเบียบ ข้อห้าม บทลงโทษในการใช้ป่าชุมชน รวมถึงความสามารถในการถ่ายทอดความรู้สู่เพื่อนบ้านจากการมีโอกาสได้ศึกษาดูงาน เช่น เกษตรแบบพอเพียง เกษตรแบบไร้สารเคมี เป็นต้น

นอกจากทุมนมนุษย์ที่สามารถชี้ถึงตัวบุคคลที่ชัดเจนแล้ว ประชาชนโดยรวมของชุมชนร่วมโพธิ์ทอง สามารถที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในทุนทางสังคมของชุมชนได้เนื่องจากประชาชนเหล่านั้นเชื่อว่าทุกคนรักแหล่งพื้นที่ทำกิน รักที่อาศัยดังนั้นความช่วยเหลือหรือความร่วมมือต่อการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องที่สามารถเกิดขึ้นกับทุกคนในชุมชนได้

2) ทุนวัฒนธรรม

ชุมชนร่วมโพธิ์ทองมีวัฒนธรรม ประเพณี และรวมถึงความเชื่อของคนในชุมชนผูกพันกับ ธรรมชาติ ดังนั้นกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความเป็นพื้นเพและดั้งเดิมของ ผู้คน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับป่า ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนวัฒนธรรมอื่นๆเป็นไปตามแบบของ วัฒนธรรมไทย ทั่วไป เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง วันสำคัญทางศาสนา แต่เน้นรูปแบบที่เป็น เอกเทศถิ่นท้องถิ่นและสามารถเชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดย

- 1 เป็นวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ซึ่งคนส่วนมากในชุมชนยึดถือปฏิบัติ
- 2 เป็นวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อเหล่านั้น มีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.1) ทำบุญป่า

เป็นบุญเพื่อสืบชะตาป่า อันเกิดจากความตั้งใจและความร่วมมือของประชาชนในชุมชน เพื่อดูแลรักษาป่าไว้ให้ลูกหลานต่อไป ปัจจุบันยังคงดำเนินการอยู่และได้รับความร่วมมือจาก ประชาชนในชุมชนพอสมควร

2.2) ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ความเชื่อที่ได้รับการถ่ายทอดการรุ่นสู่รุ่น เช่น ความเชื่อต่อเจ้าที่เจ้าทาง ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้ที่ คอยดูแลไร่นาและพืชผล มิให้วัชพืชหรือศัตรูพืชมาทำลาย จึงไม่จำเป็นต้องใช้ สารเคมีหรือใช้ใน ปริมาณที่น้อยลง และภายหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต เจ้าของ ไร่นา จะนำหัวหมูไปเช่นไหว้เจ้าที่เจ้า ทาง เป็นการตอบแทนที่คอยดูแลพืชผล หรือความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าเชื่อว่าหากใครเข้าไป ในป่าแล้วพบหัวกะโหลกของช้าง หรือสัตว์ใหญ่อื่นๆ ห้ามแตะต้องหรือนำออกจากป่า ถ้าใครไม่ ปฏิบัติตามอาจมีอันตรายเกิดขึ้นได้

3) ทุนสถาบันหรือองค์กร

สถาบันหรือองค์กรในชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง ไม่ต่างโครงสร้างของชุมชนโดยทั่วไป กล่าวคือ ในชุมชนจะมีสถาบันหรือองค์กร และหรือฝ่ายต่างๆ เช่น วัด โรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบล หน่วยงานราชการ หรือมีกลุ่ม องค์กรที่รวมตัวกันของประชาชนเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการเกษตร กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มแม่บ้านทำไม้กวาด กลุ่มเยาวชน กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นต้น

หากพิจารณาทุนสถาบันหรือองค์กร รวมทั้งกลุ่มต่างๆ ดังกล่าวในฐานะของการเป็นทุนทาง สังคม ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง มีดังนี้

3.1 วัดร่วม โปธิ์ทองและวัดป่าไทรทอง

เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยน พุดคุยหรือเรื่องต่างๆของประชาชนในชุมชนและเมื่อรวมกับส่วนที่ตามมาคือวัดมีพระสงฆ์ที่สนใจและติดตามการดูแลสุขภาพประชาชนและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น โอกาสและช่องทางในการเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนกันจึงเกิดขึ้นอย่างปกติ ไม่เฉพาะวันสำคัญทางศาสนาหรือกิจกรรมสำคัญอื่นๆของชุมชน

3.2 กลุ่มป่าชุมชน

เป็นการรวมตัวของประชาชน เพื่อดูแล และรักษาพื้นที่ป่าของชุมชน โดยกำหนดเป็นคณะกรรมการที่ชัดเจน มีการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น กำหนดกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน มีการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลความต้องการ และการระดมความเห็นของประชาชนต่อการกำหนดแนวทางการจัดการป่าเช่นการกำหนดบทลงโทษสำหรับ ผู้ที่ฝ่าฝืน กฏกติกาที่กำหนด เช่น กรณีการตัดไม้ที่ไม่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน กรณีการเผาป่าโดยเจตนา กรณีการล่าสัตว์ ซึ่งส่วนใหญ่ลงโทษด้วยการปรับเป็นจำนวนเงินตามที่ได้กำหนดไว้ในบทลงโทษ โดยทั้งหมดต้องสอดคล้องกับสถานการณ์จริง และได้ร่วมกันประชุมติดตามสถานการณ์การทำงานทุกวันที่ 5 ของเดือน

4.1.2 การประเมินศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในที่นี้ เรียนรู้ร่วมกันว่า ศักยภาพทุนทางสังคม ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรม ทุนสถาบัน หรือองค์กร ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน อาทิ ขั้นตอนเตรียมการ เช่น การทำความเข้าใจ การประชุม การวางแผน หรือขั้นการลงมือปฏิบัติ เช่น การใช้อย่างประหยัด การสงวนรักษา การบำรุงรักษา ซ่อมแซมและการจัดหาทดแทนหรือเพิ่มเติม หรือการร่วมมือในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นสามารถคงอยู่อย่างยั่งยืนและเอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้ใช้ตลอดไป และส่วนหนึ่งสามารถประเมินได้จากการรับรู้ และเห็นร่วมกันถึงผลที่เกิดจากทุนทางสังคม ทั้งนี้ศักยภาพทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรมและทุนสถาบัน หรือองค์กร สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. ศักยภาพทุนมนุษย์

ตาราง 1 แสดงศักยภาพทุนมนุษย์ของบ้านเนินน้อยในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เงื่อนไขการประเมินศักยภาพทุนมนุษย์	ระดับศักยภาพ		
	มาก	ปานกลาง	น้อย
1. ผลการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆทางด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	✓		
2. การริเริ่มหรือเป็นผู้นำเพื่อให้มีการดำเนินการใดๆ	✓		
3. ความสามารถในการประสานเครือข่ายและความร่วมมือกับภายนอก		✓	
4. ความสามารถเป็นแหล่งสนับสนุน ส่งเสริม		✓	

ตาราง 2 แสดงศักยภาพทุนมนุษย์ของบ้านร่วมโพธิ์ทองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เกณฑ์การประเมินศักยภาพทุนมนุษย์	ระดับศักยภาพ		
	มาก	ปานกลาง	น้อย
1. ผลการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆทางด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม		✓	
2. การริเริ่มหรือเป็นผู้นำเพื่อให้มีการดำเนินการ	✓		
3. ความสามารถในการประสานเครือข่ายและความร่วมมือกับภายนอก		✓	
4. ความสามารถเป็นแหล่งสนับสนุน ส่งเสริม		✓	

จากตาราง พบว่า ศักยภาพทุนมนุษย์ของชุมชนทั้งสองอยู่ในเกณฑ์ที่จะส่งผลหรือมีโอกาสให้เกิดการดำเนินกิจกรรมหรือความร่วมมือต่างๆต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถเห็นผลอย่างเป็นรูปธรรมในแต่ละส่วนได้ เช่น การมีส่วนร่วมในกิจกรรม พบว่า ศักยภาพทุนมนุษย์ที่ปรากฏเป็นผู้ที่เข้าร่วมและหรือมีส่วนร่วมด้วยทุกครั้ง โดยศักยภาพทุนมนุษย์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทั้งสองชุมชนได้นำเสนอผ่านบทบาทการเป็นผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกอบต. และผู้นำกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มความหลากหลายทางชีวภาพ กลุ่มป่าชุมชนซึ่งเป็นอีกศักยภาพที่นำไปสู่การประสานงานในการทำกิจกรรมร่วมกับหน่วยงาน ประชาชน ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน เช่น กรณีชุมชนบ้านเนินน้อย ผู้ใหญ่ทองพูน คุชิตา และนายปัญญา มีศรี ได้ร่วมกับกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชนทั้งหมด 5 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองเรือ บ้านวังวุ้ง บ้านเนินน้อย บ้านฝั่งคลอง

และบ้านท่ากLOYในการจัดค่าย “เยาวชน คนรักถิ่น” ทำให้เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐมีความสนใจและยอมรับในศักยภาพของประชาชนในชุมชนที่สามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้เอง โดยไม่ต้องรอให้หน่วยงานราชการเข้ามาสนับสนุน

ส่วนกรณีบ้านร่วมโพธิ์ทอง การที่มีผู้นำที่สนใจด้านป่าชุมชนทำให้มีหน่วยงานจากภายนอกชุมชน เช่น ป่าไม้อำเภอท่าตะเียบ หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน หัวหน้าโครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติแควระบม-สียัด1 กำนันตำบลคลอง ตะเกรา และเจ้าหน้าที่ศูนย์ฝึกอบรม วนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC) เข้ามาสนับสนุนในการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ดูแลป่าไม้ ทำให้เกิดกระบวนการจัดการป่าชุมชนผ่านการทำงานของคณะกรรมการป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น

2. ศักยภาพทุนวัฒนธรรม

ตาราง 3 แสดงศักยภาพทุนวัฒนธรรมบ้านเนินน้อยในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เงื่อนไขการประเมินศักยภาพทุนทางสังคม	ประเพณีทำบุญป่าชุมชน			ประเพณีไหว้ศาลปู่ตา			การทำการเกษตร		
	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย
1. ความสามารถในการดึงดูดผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม		✓				✓		✓	
2. ความสามารถเชื่อมโยงสู่กิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม		✓				✓		✓	
3. ความสามารถในการประสานความร่วมมือทั้งภายในและนอกชุมชน		✓				✓		✓	
4. ความสามารถเป็นแหล่งสนับสนุน ส่งเสริม		✓				✓		✓	

ตาราง 4 แสดงศักยภาพทุนวัฒนธรรมของบ้านร่วมโพธิ์ทองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เงื่อนไขการประเมินศักยภาพทุนทางสังคม	การทำบุญป่า			ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์		
	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย
1.ความสามารถในการดึงดูดผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม		✓			✓	
2.ความสามารถเชื่อมโยงสู่กิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม		✓			✓	
3.ความสามารถในการประสานความร่วมมือทั้งภายในและนอกชุมชน		✓				✓
4.ความสามารถเป็นแหล่งสนับสนุน ส่งเสริม		✓				✓

จากตารางพบว่า ศักยภาพทุนวัฒนธรรมทั้งสองชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งอธิบายได้ว่า วัฒนธรรมของชุมชนบ้านเนินน้อยและบ้านร่วมโพธิ์ทองเอื้อและสนับสนุนต่อการจัดการป่าชุมชน เนื่องจากพื้นฐานความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ รวมถึงประเพณีดั้งเดิมอื่นๆของประชาชนสืบต่อกันมา เป็นเสมือนการควบคุมพฤติกรรมทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนในชุมชน หรือวัฒนธรรมเหล่านั้นส่งผลให้เกิด พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ขึ้น ทำให้ประชาชนในชุมชนไม่กล้าทำลาย ลอบหลอ้ อีกทั้งทุนวัฒนธรรมดังกล่าวยังก่อให้เกิดความร่วมมือของประชาชนในชุมชนในการร่วมกันรักษาป่าชุมชนและทรัพยากรอื่นๆของชุมชน แม้ปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวได้ลดลงและกำลังจะเลือนหายไปจากชุมชนจนรู้สึกว่ามีศักยภาพในระดับปานกลางก็ตาม แต่ในขณะเดียวกันชุมชนได้สร้างวัฒนธรรม ประเพณี หรือความเชื่อใหม่ขึ้นมา เช่น ประเพณีทำบุญป่าชุมชน โดยนำความเชื่อเรื่องบุญและการทำบุญ มาปรับเปลี่ยนรูปแบบให้ได้บุญและทำบุญในรูปแบบใหม่แทนการบริจาคเงินทอง เป็นบุญที่เกิดจากการละเว้นการตัดไม้ทำลาย ส่งเสริมการเข้าใจถึงความจำเป็นและความสำคัญของป่าที่เรียกว่า ทำบุญป่าชุมชนซึ่งผลที่ได้ คือ ทำให้ป่ามีสภาพที่ดีขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับสภาพป่าในอดีต

3. ศักยภาพ ทุนสถาบันหรือองค์กร

ตาราง 5 แสดงศักยภาพทุนสถาบันหรือองค์กรของบ้านเนินน้อยในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เงื่อนไขการประเมิน ศักยภาพทุนสถาบันหรือ องค์กร	โรงเรียน			กลุ่มความ หลากหลายทาง ชีวภาพ			กลุ่มป่าชุมชน			อบต.		
	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย
1. การมีส่วนร่วมของ บุคลากรในกิจกรรมด้าน การจัดการทรัพยากรธรรม ชาติและสิ่งแวดล้อม		✓			✓			✓				✓
2. การสนับสนุนด้าน งบประมาณในการดำเนิน กิจกรรมด้านการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม			✓			✓		✓				✓
3. การจัดให้มีกิจกรรมด้าน การจัดการทรัพยากรธรรม ชาติและสิ่งแวดล้อม (อบรม ศึกษาดูงาน จัดกิจกรรม)	✓			✓			✓					✓

ตาราง 6 แสดงศักยภาพทุนสถาบันหรือองค์กรของบ้านร่วมโพธิ์ทองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เงื่อนไขการประเมินศักยภาพทุนทางสังคม	วัด			กลุ่มเป้าหมาย		
	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย
1. การมีส่วนร่วมของบุคลากรในกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม		✓		✓		
2. การสนับสนุนด้านงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม			✓			✓
3. การจัดให้มีกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (อบรม ศึกษา ดูงาน จัดกิจกรรม)	✓			✓		

จากตาราง พบว่า ทุนสถาบันหรือองค์กร ส่วนใหญ่ที่มีในชุมชนบ้านเนินน้อยและบ้านร่วมโพธิ์ทอง เป็นเพียงช่องทางหรือโอกาสที่จะเอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และยังพบว่า ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทุนสถาบันหรือองค์กร ส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในระดับความคิดร่วม เช่น กลุ่มกสิกรรมไร้สาร(บ้านเนินน้อย) มีแนวคิดและพฤติกรรมที่ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีในชุมชนแต่ยังจำกัดอยู่เฉพาะสมาชิกกลุ่มเท่านั้น ไม่สามารถขยายความคิดดังกล่าวไปสู่คนอื่นๆ ในชุมชนหรือคนอื่นๆ เข้าร่วมได้ แต่มีบางสถาบันหรือองค์กร เช่น กลุ่มความหลากหลายทางชีวภาพ (บ้านเนินน้อย) สามารถผลักดันกิจกรรมไปสู่การมีส่วนร่วมในอีกระดับคือการอบรม ดูงาน ทางด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.1.3 กระบวนการเรียนรู้ศักยภาพของทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กระบวนการเรียนรู้ศักยภาพของทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในครั้งนี้มีขั้นตอนในการเรียนรู้ระหว่างนักวิจัยส่วนกลางกับนักวิจัยชุมชน 3 ขั้นตอนหลักๆ ดังนี้

1. ขั้นตอนการรับรู้และการแลกเปลี่ยน
2. ขั้นสรุปและประยุกต์นำไปใช้

3. ชั้นการเรียนรู้

1. ชั้นการรับรู้และการแลกเปลี่ยน

พบว่า นักวิจัยชุมชนได้ให้ความสนใจ ติดตามและเข้าร่วมกิจกรรมโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งในและนอกชุมชนมา โดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการติดตามข่าวสาร การเข้าร่วม หรือการลงมือปฏิบัติด้วยตัวเอง และยังพบว่า ปัจจุบันมีการดำเนินการที่เป็นรูปธรรมหรือมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ประชาชนอื่นๆสามารถรับรู้ได้ เช่น การจัดการเรื่องป่าชุมชน การส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ การทำบุญ “ป่าชุมชน” เครือข่ายป่าชุมชน การรณรงค์ลดการใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี เป็นต้น โดยกิจกรรมเหล่านั้นส่วนใหญ่ดำเนินงานผ่านตัวแทนหรือคณะกรรมการเฉพาะซึ่งแต่งตั้งขึ้นมาจากสมาชิกในชุมชน การเข้าร่วมแลกเปลี่ยนในงานประเพณี การเข้ามาสนับสนุนจากหน่วยงานในและนอกชุมชน

ส่วนการรับรู้ทุนทางสังคมของชุมชน พบว่า ทุนทางสังคมสำหรับชุมชนนั้น เชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่กับชุมชนมาแต่เดิมแล้ว เพียงแต่ประชาชนอาจไม่เข้าใจหรือไม่แน่ใจและเรียกสิ่งนั้นว่า ทุนทางสังคม ซึ่งส่วนหนึ่งได้นำไปเทียบเคียงกับคำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน และไม่ทราบถึงรูปธรรมประโยชน์ที่ได้จากการนำทุนทางสังคมมาใช้และทั้งยังไม่สามารถสัมผัสพลังและหรือรับรู้ที่ทุนทางสังคมมีมูลค่านำมาใช้ประโยชน์ได้

กรณีการจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน พบว่าในปัจจุบันค่อนข้างเป็นที่สนใจและได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้นด้วยความเชื่อในเรื่องของอำนาจและหน้าที่ของชุมชนในการดูแลและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น การมี พ.ร.บ. สิ่งแวดล้อม การมีร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน เป็นต้น แต่ขณะเดียวกันความเชื่อต่อการดูแลป่า ทรัพยากรในชุมชน เริ่มลดถอยลงและเกรงว่าวันหนึ่งจะสูญหายไปจากอำนาจของภาครัฐอีกเช่นกัน จึงเกิดเป็นแรงกระตุ้นที่จะพยายามรักษาความเชื่อ ประเพณีที่ดีงามเหล่านั้นควบคู่กันไปด้วยและอีกหลายเหตุผล เช่น

1. ประชาชนส่วนใหญ่มีวิถีผูกพันกับป่า ความภูมิใจและแรงจูงใจให้ชุมชนสนใจดูแลป่ามีค่อนข้างมาก

2. ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพถิ่นฐานมาจากภาคอีสานความรู้สึกรักของประชาชนดังกล่าวจึงเสมือนพวกเขาด้วยกัน การพูดคุยการร่วมมือก็ทำกันได้ง่าย โดยเฉพาะการ “เอาแรง” เพื่อการดูแลป่า

3. ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพหลักคือการทำเกษตร ดังนั้น ดิน น้ำ ป่า เป็นสิ่งที่ประชาชนหวงแหนและให้ความสำคัญเป็นพิเศษ

2. ขั้นสรุปและ ประยุกต์นำไปใช้

เป็นขั้นของการขยายผลจากการแลกเปลี่ยนและข้อสรุปไปสู่การปฏิบัติในชุมชน พบว่า ทูนทางสังคมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมีมูลค่า แต่เป็นภาวะของนามธรรม ไม่ใช่เรื่องของการได้มาซึ่งงบประมาณในการดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่เป็นความร่วมมือ ความตระหนักและรู้คุณค่าต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชน มีกิจกรรมต่างๆ ที่พยายามโน้มนำไปสู่การดูแลทรัพยากรมากขึ้น เช่น มีวงสนทนาและยอมรับความจำเป็นและสำคัญของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น โดยเฉพาะการนำเอาความสำเร็จจากการมีป่าชุมชนและการร่วมมือของประชาชนในด้านต่างๆ เป็นแรงจูงใจและสร้างแรงกระตุ้นให้ประชาชนหันมาและให้ความเชื่อถือพลังของประชาชน องค์การของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3. ขั้นการเรียนรู้

พบว่า นักวิจัยชุมชนและผู้วิจัยส่วนกลางได้เรียนรู้สิ่งซึ่งเป็นผลมาจากแต่ขั้นตอนตั้งแต่เริ่มต้นรับรู้และแลกเปลี่ยน สรุปและประยุกต์นำไปใช้ กล่าวคือ เรียนรู้สิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ในชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน ซึ่งการเรียนรู้ของนักวิจัยชุมชนและผู้วิจัยส่วนกลางเช่นนี้อาจเทียบเคียงได้กับการเรียนรู้ของนักวิชาการ นักพัฒนาซึ่งเป็นการเพิ่มพื้นที่ความรู้ในเรื่องทุนทางสังคมของประชาชนในระนาบเดียวกัน ได้แก่

3.1 การเรียนรู้ ศักยภาพของชุมชน

ได้แก่ การเรียนรู้ศักยภาพ ซึ่งหมายถึง การรู้ถึงความสามารถหรือโอกาสที่ชุมชนโดยสมาชิกในชุมชนจะช่วยกันทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนดำรงอยู่ต่อไปและเกิดประโยชน์แก่ประชาชนในชุมชนร่วมกันได้แค่ไหนและอย่างไร เช่น เรียนรู้ว่าการที่มีป่าชุมชนขึ้นมาได้เพราะมีคนส่วนใหญ่ในชุมชนให้ความสนใจ และให้ความร่วมมือที่จะช่วยกันดูแล และการจะดูแลป่าต่อไปนั้น ขึ้นอยู่กับการสร้างความเข้าใจและความร่วมมือของประชาชนในชุมชนให้มากยิ่งขึ้นเป็นสิ่งสำคัญ หรือการที่ชุมชนมีเกษตรกรซึ่งมีความสามารถในการให้ความรู้และคำแนะนำทางการเกษตรแก่ประชาชนในชุมชนตลอดจนเป็นตัวอย่งในการสร้างรายได้ให้กับครอบครัวจากการทำเกษตร จะเป็นแรงเสริมสำคัญสำหรับการกระตุ้นให้การทำเกษตรกลับมาเป็นทางเลือกของชุมชนอีกทางเลือก เป็นต้น

3.2 การเรียนรู้การจัดการ

ได้แก่ การเข้าใจถึงรูปธรรมในการที่จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนดำรงอยู่อย่างยั่งยืน เช่น การทำป่าชุมชน การคิดหาแนวทางในการระดมทุนเพื่อดูแลป่าชุมชน การชักชวนร่วมทำเกษตรอินทรีย์ การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายป่าชุมชนตะวันออก ซึ่งการจัดการเหล่านั้นส่วนใหญ่จะต้องเกิดมาจากคนส่วนใหญ่ในชุมชนเอง และอาจได้รับความร่วมมือจากภายนอกบ้าง

ตามแต่โอกาส แต่การจัดการที่สำคัญจะต้องเป็นการจัดการโดยประชาชนในชุมชนเอง และต้องเป็นวิธีการที่สอดคล้องกับสภาพของชุมชนเป็นแนวทางหลัก เป็นต้น

3.3 การเรียนรู้ทุนทางสังคม

เรียนรู้ว่าสิ่งดีๆที่มีอยู่ในชุมชน เช่น มีคนคิดดี ทำดี มีพระสงฆ์ดี มีผู้นำดี มีโรงเรียนดี เป็นเสมือนทุนรอนหรือ “ของดีของชุมชน” ที่สามารถก่อให้เกิดผล เกิดมูลค่า ที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของคนและชุมชนได้อย่างยั่งยืน

ดังนั้น การเรียนรู้ที่สำคัญในครั้งนี่คือ ประชาชนในชุมชน เห็นและเข้าใจตัวตนของชุมชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เห็นถึงโอกาส ความสามารถ และความเป็นไปได้ที่จะนำเอาสิ่งดีๆในชุมชน หรือรู้ว่าชุมชนจะเอาแรงและความร่วมมือจากใครส่วนไหนมาเพื่อช่วยในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเรียนรู้ว่าชุมชนจะสามารถจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้โดยนำเอาสิ่งที่มีในชุมชนเป็นหลัก โดยเฉพาะความร่วมมือของประชาชนในชุมชน และนั่นคือรูปธรรมที่จะก่อตัวไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน อย่างที่ต้องการ

4.2. การอภิปรายผลการศึกษา

การอภิปรายผลการศึกษาได้ดำเนินการพร้อมกับการเสนอผลการศึกษาในระดับหนึ่งแล้ว สำหรับการอภิปรายต่อไปนี้ ผู้ศึกษาให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เนื่องจากแนวคิดการศึกษาเชื่อว่าทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือหรือทางเลือกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยนำหลักการวิเคราะห์ SWOT Analysis ซึ่งช่วยให้เห็นปัจจัยภายในที่เป็นจุดแข็ง จุดอ่อน และปัจจัยภายนอกที่เป็นโอกาสและอุปสรรค อันส่งผลต่อศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ได้ดังต่อไปนี้

ปัจจัยภายในชุมชน

S-Strength: จุดแข็ง

การศึกษา พบว่า ชุมชนทั้งสอง มีจุดแข็ง (S-Strength) 2 ประการ คือ 1.) ความร่วมมือของสมาชิก 2.) ผู้นำที่มีจิตสำนึกสาธารณะ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่มีต่อศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังนี้

1. ความร่วมมือของสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

แม้ว่าทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนทั้งสองยังมีข้อจำกัดอยู่บ้างในเรื่องของศักยภาพ แต่หากพิจารณาจากการนำทุนทางสังคมไปใช้ในการดำเนินงาน

กิจกรรมที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ทูททางสังคมดังกล่าวมีศักยภาพในระดับหนึ่ง นั่นก็เพราะว่ามีปัจจัยที่สำคัญคือ “ความร่วมมือของสมาชิก” ที่เป็นเสมือนกลไกที่เชื่อมประสานทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรมและทุนสถาบันหรือองค์กร อันก่อให้เกิดพลังในการทำงาน กล่าวคือ เมื่อสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในชุมชนทั้งสองมีความร่วมมือเป็นพื้นฐาน การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ก็ดำเนินไปได้ โดยการใช้ความสามารถและความถนัดของแต่ละคน เช่น สมาชิกกลุ่มที่เป็นคนรุ่นใหม่ ทำหน้าที่ในการติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐ องค์กร หน่วยงานและบุคคลต่างๆ การร่วมกันกำหนดกฎระเบียบ บทลงโทษ และการร่วมกันปฏิบัติตาม ผ่านการทำงาน และการรวมตัวเป็นกลุ่มต่างๆ กิจกรรมบางอย่างมีการปรับหรือนำวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชนมาเป็นกลไกในการเชื่อมโยงคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วม ส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันก็มีส่วนช่วยให้ทูททางสังคมได้มีช่องทางที่มาประสานกันในการดำเนินกิจกรรมหรือใช้ประโยชน์อันก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของทูททางสังคมที่มีอยู่แล้วและยังก่อให้เกิดทูททางสังคมใหม่ๆ ขึ้นได้อีกในชุมชน

2. ผู้นำ แกนนำที่มีจิตสำนึกสาธารณะ

ศักยภาพทูททางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอยู่ในสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วง โดยเฉพาะทุนวัฒนธรรมที่เคยมีบทบาทในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนผ่านความเชื่อและวิถีประเพณีปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเริ่มถูกละเลยและละเมิด อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังไม่มีไรซึ่งทุนมนุษย์ที่มีจิตสำนึกสาธารณะ เช่น ชุมชนบ้านเนินน้อยมีผู้นำชุมชนที่ตระหนักถึงการลดลงของพื้นที่ป่าและโทษของการ ทำการเกษตรแบบใช้สารเคมีหรือชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทองที่สมาชิก มีความต้องการที่จะอนุรักษ์ป่าไม้อันเป็นทรัพยากรของชุมชนให้คงอยู่สมบูรณ์ต่อไป โดยได้ริเริ่มดำเนินกิจกรรมต่างๆที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การปลูกจิตสำนึกแก่เยาวชนผ่านกิจกรรมเข้าค่าย “เยาวชน คนรักถิ่น” หรือในเรื่องของการอนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่า ผ่านการทำงานในนามของกลุ่มเครือข่ายกิจกรรมไร้สารกลุ่มความหลากหลายทางชีวภาพและกลุ่มป่าชุมชน เป็นต้น

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ผู้นำ แกนนำที่มีจิตสำนึกสาธารณะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เป็นจุดแข็งในการเกื้อหนุนศักยภาพของทูททางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เนื่องจากการมีผู้นำ/แกนนำที่มีจิตสำนึกสาธารณะจะเป็นผู้คิด ริเริ่ม จนนำไปสู่การดำเนินปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนต่อไป

W – Weakness: จุดอ่อน

แม้ว่าทุนทางสังคมของชุมชนจะมีจุดแข็งที่ช่วยให้ทุนทางสังคมมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังที่ได้กล่าวข้างต้น แต่ในขณะเดียวกันมีปัจจัยภายในที่เป็นจุดอ่อน (W-Weakness) 2 ประการที่ส่งผลกระทบต่อศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ 1. ค่านิยมของคนในชุมชน และ 2. ชุมชนขาดการเรียนรู้เรื่องทุนทางสังคม ซึ่งปัจจัยทั้งสองอธิบายได้ดังนี้

1. ค่านิยมของคนในชุมชน

ชุมชนมีค่านิยมที่เปลี่ยนไป อาทิ ค่านิยมในการประกอบอาชีพ เปลี่ยนวิธีการผลิตทางการเกษตรจากพออยู่พอกินเริ่มเข้าสู่วิถีผลิตเชิงพาณิชย์ เช่น ยูคาลิปตัส มันสำปะหลัง และยางพารา เพื่อตอบสนองความต้องการในการดำเนินชีวิตที่มีความต้องการมากขึ้นตามกระแสทุนนิยมที่มีอิทธิพลในทุกส่วนของสังคม

ผลจากค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงตามที่กล่าวข้างต้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลดน้อยลง เนื่องจาก ค่านิยมของคนให้ความสำคัญกับรายได้ ส่งผลให้มุ่งประกอบอาชีพและละเลยต่อกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ชุมชนเริ่มขาดแคลนทุนมนุษย์ที่มีความเสียสละและจิตสำนึกสาธารณะ จึงนำไปสู่การรูปแบบดำเนินชีวิตที่ต่างคนต่างอยู่ กลุ่มหรือสถาบันต่างๆ จึงขาดผู้ที่มีศักยภาพในการทำงาน ส่งผลต่อศักยภาพในการดำเนินงานและความเข้มแข็งของกลุ่มต่างๆ นอกจากนี้ ค่านิยมดังกล่าวยังส่งผลต่อการลดลงของความเชื่อดั้งเดิมของคนในชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่าในธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดาคอยดูแลปกป้อง เนื่องจากความก้าวหน้าทางการพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น และการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เข้ามาแทนที่และมีอิทธิพลความเชื่อดั้งเดิมซึ่งถูกมองว่าเป็นเรื่องงมงาย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปัจจุบันค่านิยมดังกล่าวยังไม่มียุทธิพลครอบงำสมาชิกทุกคนในชุมชน แต่ก็เป็นที่น่าสนใจและก่อให้เกิดคำถามว่า ในอนาคตค่านิยมดังกล่าวจะทำให้ศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนทั้งสองที่มีอยู่ในปัจจุบันลดน้อยหรือสูญหายไปจากชุมชนหรือไม่อย่างไร หากไม่มีการส่งเสริมการเรียนรู้ ทำความเข้าใจต่อประเด็นทุนทางสังคมเพื่อให้สมาชิกของชุมชนทั้งสองมีความตระหนักถึงความสำคัญของทุนทางสังคมที่มีอยู่

2. ชุมชนขาดการเรียนรู้เรื่องทุนทางสังคม

ปัจจุบันถึงแม้ว่าประเด็นเรื่องทุนทางสังคมจะเป็นเรื่องที่นักพัฒนา นักวิชาการทั้งในและต่างประเทศให้ความสนใจและมีการศึกษาวิจัยอย่างจริงจัง แต่เป็นการศึกษาที่จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่ม

นักพัฒนา นักวิชาการหรือผู้ที่เกี่ยวข้องที่มีความสนใจ ในส่วนของระดับชุมชนท้องถิ่นนั้นการเรียนรู้ เรื่องทุนทางสังคมมีอยู่น้อยมาก เช่นเดียวกับชุมชนบ้านเนินน้อยและชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง โดยการศึกษาค้นคว้าพบข้อสังเกตว่า แม่สมาชิก (บางกลุ่ม) ของชุมชนทั้งสองจะมีความเข้าใจเรื่องทุนทาง สังคม โดยสามารถระบุได้ว่ามีอะไรบ้างในชุมชนที่จัดเป็นทุนทางสังคม แต่ก็ยังเป็นเพียงการรับรู้ใน ขั้นต้นเท่านั้น ยังไม่เกิดความตระหนักถึงความสำคัญและการนำทุนทางสังคมไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ได้อย่างเหมาะสมและที่สำคัญเป็นการรับรู้เข้าใจที่จำกัดเพียงคนบางกลุ่มหรือบางคน เนื่องจาก กระบวนการเรียนรู้เรื่องทุนทางสังคมยังไม่ปรากฏในชุมชนทั้งสองอย่างเป็นรูปธรรม ไม่มีการจัดเวที แลกเปลี่ยนทำความเข้าใจต่อประเด็นทุนทางสังคม เพื่อให้เกิดการรับรู้ เข้าใจและตระหนักถึง ความสำคัญของทุนทางสังคมแก่สมาชิกในชุมชนอย่างจริงจัง

ดังนั้น เมื่อไม่มีกระบวนการที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันจึงทำให้สมาชิกส่วนใหญ่ของชุมชนไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญ ศักยภาพของคนในฐานะทุนมนุษย์จึงไม่นำไปสู่การ ใช้ศักยภาพที่มีในการดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรวมทั้งการ ทำกิจกรรมอื่นๆที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ส่งผลให้ปัจจุบันชุมชนประสบกับปัญหาการขาด แคลนทุนมนุษย์ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการขับเคลื่อน นำทุนวัฒนธรรมและทุนสถาบันหรือองค์กร เพราะฉะนั้นการเรียนรู้เรื่องทุนทางสังคมจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในชุมชน ตระหนักถึงความสำคัญและเพื่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนไปพร้อมกัน จนนำไปสู่การมีศักยภาพที่พร้อมต่อการนำไปใช้ ประโยชน์ในการดำเนินกิจกรรมได้ทุกสถานการณ์

ปัจจัยภายนอกชุมชน

ปัจจัยภายนอกที่เป็น โอกาส (O-Opportunity) ที่เกื้อหนุนด้านศักยภาพทุนทางสังคมในการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนมีดังนี้

1. รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540

การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ พ.ร.บ. กำหนดแผนและ ขั้นตอนการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ที่ได้กำหนดสาระสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนรวมถึงการกระจายอำนาจการปกครองให้กับส่วนท้องถิ่น นับว่าเป็น โอกาสที่สำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมของชุมชนทั้งสอง เนื่องจาก เจตนารมณ์แห่งรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นนั้นทำให้มีการถ่าย โอนภารกิจ บุคลากร งบประมาณสู่ท้องถิ่น ทำให้ท้องถิ่นสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาศักยภาพทุน ทางสังคมได้ เช่น การกระจายงบประมาณสู่ท้องถิ่น นับเป็นการส่งเสริมศักยภาพในการทำงาน

ต่อไป เนื่องจากชุมชนทั้งสองมีการรวมกันเป็นกลุ่มดำเนินกิจกรรมที่เอื้อต่อการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอยู่แล้ว แต่ศักยภาพในการดำเนินงานอาจยังมี ข้อจำกัดอยู่บ้าง เนื่องจากเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนและไม่ได้รับการ สนับสนุนด้านงบประมาณจากหน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานใด ดังนั้นเมื่อมีการกระจาย งบประมาณสู่ท้องถิ่นและหากองค์การบริหารส่วนตำบลนำงบประมาณดังกล่าวมาสนับสนุนการ ดำเนินงานของกลุ่มต่างๆ ในชุมชนก็จะเป็นการลดข้อจำกัดดังกล่าว หรือ ในด้านของการให้ ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการสงวน บำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นแนวทางสำคัญที่เปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถดำเนินงาน ได้สะดวก ซึ่งการมีส่วนร่วมดังกล่าวชุมชนอาจนำทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วมาใช้เป็นปัจจัยในการ ดำเนินงาน ยังมีโอกาสได้ใช้ทุนทางสังคมมากเท่าไรก็ยิ่งเป็นการพัฒนาและเพิ่มศักยภาพให้มาก ขึ้นเท่านั้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 เป็นโอกาสที่สำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนา ศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนทั้งสอง

2. การส่งเสริมการศึกษาวิจัยเรื่องทุนทางสังคม

นับแต่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 วาทกรรมเรื่องทุนทางสังคมก็ได้รับความสนใจจาก นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งภาครัฐโดยเฉพาะสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ที่ได้กำหนดให้การพัฒนาทุนทางสังคมเป็นหนึ่งในสี่วาระแห่งชาติ และ ทำการศึกษาเป็นโครงการนำร่องในจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งปัจจุบันการศึกษาเรื่องทุนทางสังคมมีเป็น จำนวนมาก และนับเป็นโอกาสที่ทำให้สังคมไทยโดยรวมหันมาให้ความสำคัญกับทุนทางสังคม ในขณะที่เดียวกันชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษาก็ได้เรียนรู้ไปด้วย เนื่องจากการศึกษาวิจัยประเด็นทุนทาง สังคมนั้น ผู้ศึกษาต้องเข้าไปในชุมชนเพื่อทำการสำรวจว่าชุมชนนั้นๆ มีทุนทางสังคมอะไรบ้างและ มีศักยภาพอย่างไร ทั้งนี้ผู้ศึกษาอาจมีกระบวนการและวัตถุประสงค์ในการศึกษาแตกต่างกันไป แต่ อย่างน้อย เมื่อกระบวนการศึกษานั้นได้นำไปใช้ศึกษาในชุมชนก็นับว่าเป็นโอกาสที่ชุมชน สมาชิก ในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมเรียนรู้ในเรื่องทุนทางสังคม ซึ่งอาจทำให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่า ประโยชน์ ของทุนทางสังคม จนนำไปสู่การสนใจ เรียนรู้อย่างจริงจัง เพื่อรักษาและพัฒนาศักยภาพทุนทาง สังคมของชุมชนตนเองไว้

T – Threat: อุปสรรค

อุปสรรค 2 ประการที่ทำให้ศักยภาพของทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมของชุมชนลดน้อยลง คือ 1) การเปลี่ยนแปลงของสังคมจากสังคมเกษตรสู่สังคม อุตสาหกรรม 2) ผลจากนโยบายการพัฒนาประเทศ โดยอธิบายได้ดังต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงของสังคม : จากสังคมเกษตรสู่สังคมอุตสาหกรรม

หากวิเคราะห์จากสถานการณ์ปัจจุบันของสังคมไทยที่ก้าวเข้าสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมมากกว่าในอดีต ซึ่งการเป็นประเทศอุตสาหกรรมมีผลทำให้รูปแบบการผลิตของมนุษย์เปลี่ยนจากการใช้แรงงานสัตว์และคนไปใช้เครื่องจักร และทำการเพาะปลูกเพื่อการค้ามากขึ้น นอกจากนี้สังคมอุตสาหกรรมยังเป็นผลให้เกิดการคิดค้นเทคโนโลยีต่างๆ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นอุปสรรคหรือลดทอนศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบต่อรูปแบบการผลิตและวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น กรณีของการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการผลิตภาคเกษตรทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการทำงาน (การลงแขก) ถูกแทนที่ด้วยการทำงานของเทคโนโลยี หรือการให้ความสำคัญกับปริมาณผลผลิตเพื่อการค้าแทนการทำมาหากินเพื่อเลี้ยงชีพ ทำให้คนในชุมชนคำนึงถึงแต่ตัวเอง ขาดจิตสำนึกสาธารณะและเสียสละเพื่อส่วนรวม เมื่อชุมชนขาดทุนมนุษย์อันเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมและทุนสถาบันหรือองค์กร ทำให้การพัฒนาศักยภาพทุนทางสังคมมีความลำบากมากขึ้น

2. ผลจากนโยบายการพัฒนาประเทศ

นโยบายการพัฒนาประเทศที่ดำเนินไปในทิศทางที่มุ่งความเติบโตของภาคเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับตัวเลขการลงทุนและการขยายตัวของอุตสาหกรรม โดยละเลยภาคสังคมและวัฒนธรรมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ลดทอนศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชน เนื่องจากนโยบายการพัฒนาประเทศดังกล่าวได้สร้างปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อศักยภาพทุนทางสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีชีวิต สมาชิกในชุมชนมีแนวคิดความเชื่อสมัยใหม่มากขึ้น กล่าวคือ เมื่อการทำการเกษตรในรูปแบบเดิมไม่สามารถสร้างรายได้ที่เพียงพอต่อการดำเนินชีวิต ทำให้ผู้คนต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต โดยบางส่วนหันมาทำการผลิตที่มุ่งปริมาณของผลผลิตทางการเกษตรเป็นหลัก และบางส่วนหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจที่ตอบสนองความต้องการของตลาดอุตสาหกรรมการแปรรูป เช่น ยูคาลิปตัส มันสำปะหลัง ยางพารา เป็นต้น และเมื่อการประกอบอาชีพในภาคเกษตรไม่อาจให้ผลตอบแทนในรูปแบบของเงินได้เพียงพอสมาชิกของชุมชนบางกลุ่ม เช่น กลุ่มวัยหนุ่มสาว กลุ่มวัยทำงาน ต่างๆ หางานทำในกรุงเทพฯ หรือจังหวัดอื่นๆ ทำให้ความเป็นชุมชนอ่อนแอ วัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ของชุมชนขาดคนสืบสาน (เช่นกรณีประเพณีไหว้ศาลปู่ตา ที่ปัจจุบันกำลังประสบกับปัญหาไม่มีผู้สืบทอดในตำแหน่งของพ่อจ่า) ทุนทางสังคมของชุมชนได้เกิดขึ้นและดำเนินควบคู่ไปกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อชุมชนต้องถูกปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนให้สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาประเทศ จึงทำให้สิ่งที่เป็นทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและเคยมีศักยภาพในอดีตถูกลดทอนลง

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการเปิดประเด็นความคิดต่อความรู้เชิงวิชาการ “ทุนทางสังคม” ซึ่งกำลังได้รับความสนใจจากกลุ่มนักวิชาการ นักพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชน เนื่องจากเชื่อว่าทุนทางสังคมมีศักยภาพในการเยียวยาปัญหาและผลกระทบจากการพัฒนาสังคมที่ผ่านมา และเชื่อว่าทุนทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งในสร้างเสริมให้ชุมชน สังคมมีความเข้มแข็งและยั่งยืน

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งของการศึกษาในครั้งนี้คือการเปิดพื้นที่ในการเรียนรู้ “ทุนทางสังคม” ลงสู่ชุมชน โดยใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งชุมชนได้เข้าใจปรากฏการณ์ทุนทางสังคมในชุมชน 3 ประเด็น คือ

1. ชุมชนมีทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอะไรบ้าง อย่างไร
2. ศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นอย่างไร
3. ประชาชนในชุมชนได้เรียนรู้ ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมได้อย่างไร

สามารถสรุปผลการศึกษาดังนี้

5.1 ชุมชนมีทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอะไรบ้าง อย่างไร

การศึกษาชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น กำลังตกอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม เช่น การมีเทคโนโลยีทันสมัยอำนวยความสะดวกสบายให้แก่ชีวิตของมนุษย์มากขึ้น แต่ขณะเดียวกันได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทั้งชุมชนบ้านเนินน้อยและบ้านร่วมโพธิ์ทองจะไม่สามารถต้านอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงและความทันสมัยของเทคโนโลยีได้ แต่ชุมชนทั้งสองไม่ต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่รุนแรง เนื่องจากชุมชนมีทุนทางสังคมในฐานะเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามนิยามที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้ซึ่งประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรมและทุนสถาบันหรือองค์กร ปรากฏให้เห็น

โดยทุนมนุษย์ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล พระ ครู และนักเรียน บางส่วนที่ได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ทั้งในขั้นตอนของการเป็นผู้ริเริ่มและดำเนินกิจกรรมต่างๆ เช่น การจัดกิจกรรมเข้าค่าย “เยาวชนคนรักถิ่น” การเป็น

คณะกรรมการป่าชุมชน เป็นต้น รวมทั้งขั้นการปฏิบัติด้วยตนเอง เช่น การทำเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมีการสร้างความสัมพันธ์ภายในครอบครัว เป็นต้น

ทุนวัฒนธรรม ได้แก่ การทำบุญป่าชุมชน การไหว้ศาลปู่ตา ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลี้ลับ ทุนวัฒนธรรมเหล่านี้มีบทบาทในการช่วยอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เนื่องจากวัฒนธรรมข้างต้นอยู่บนพื้นฐานความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นการควบคุมพฤติกรรมของประชาชนในชุมชนให้มีความเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ ทำให้ไม่กล้าลอบหลู่หรือทำลาย

สุดท้ายคือ ทุนสถาบันหรือองค์กร ได้แก่ โรงเรียนบ้านหนองประ โยชน์ องค์กรบริหารส่วนตำบลท่าตะเกียบ วัดร่มโพธิ์ทองและวัดป่าไทรทอง กลุ่มความหลากหลายทางชีวภาพ กลุ่มป่าชุมชน ทุนสถาบันหรือองค์กรเหล่านี้ได้มีกิจกรรมที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น โรงเรียนบ้านหนองประ โยชน์ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ให้นักเรียน ได้สัมผัสและเข้าถึงวิถีชีวิตจริงของชุมชน ปลูกฝังจิตสำนึก เสริมสร้างทัศนคติที่ดีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น อบรม เข้าค่าย รวมทั้งการบูรณาการเรียนรู้อันได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องป่าชุมชนเพื่อใช้ในการเรียนการสอน ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษา นำไปบูรณาการกับวิชาการต่างๆและการนำวิชาการลงสู่ชุมชน เช่น การปลูกเสริมพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนหรือการปลูกป่าทดแทน อนุรักษ์ เป็นต้น

5.2 ศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นอย่างไร

การประเมินศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทำให้ทราบระดับศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชน ซึ่งเป็นก้าวที่สำคัญในการวางแผนพัฒนาต่อไป

การประเมินศักยภาพทุนทางสังคมได้ใช้เกณฑ์หรือเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของทุนทางสังคมและผลที่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมของทุนสังคมนั้นๆ ได้ว่า

1. ทุนมนุษย์มีศักยภาพในระดับมาก-ปานกลาง

โดยเป็นทุนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนในทุกขั้นตอนตั้งแต่เป็นผู้คิดริเริ่มและให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรม รวมทั้งการมีศักยภาพในการประสานกับหน่วยงานอื่นๆ เช่น กรณีที่บ้านเนินน้อยมีผู้นำที่ร่วมกันจัดกิจกรรมเข้าค่าย “เยาวชน คนรักษ์ถิ่น” ร่วมกับแกนนำของหมู่บ้านข้างเคียงทำให้เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐมีความสนใจและยอมรับถึงศักยภาพของประชาชนในชุมชนที่สามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้เอง โดยไม่ต้องรอให้หน่วยงานราชการเข้ามาสนับสนุน และในกรณีของบ้านร่มโพธิ์ทอง มีผู้นำคนที่สนใจ

ด้านดูแล ส่งผลให้เจ้าหน้าที่ศูนย์ฝึกอบรมวชนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC) เข้ามาสนับสนุนในการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ดูแลป่าไม้อีกส่วนหนึ่ง

2. ทุณวัฒนธรรมมีศักยภาพในระดับปานกลาง-น้อย

ในอดีตทุณวัฒนธรรม เช่น ประเพณีไหว้ศาลปู่ตา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลี้ลับมีบทบาทในการควบคุมพฤติกรรมของประชาชนในชุมชน ที่ทำให้มีความรู้สึกเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ แต่ปัจจุบันความเชื่อและศรัทธาต่อวัฒนธรรมประเพณีดังกล่าวเริ่มลดลง ทำให้ทุณวัฒนธรรมเหล่านี้ทำหน้าที่ในบทบาทเชื่อมร้อยความสัมพันธ์และความคิดของประชาชนในชุมชนให้ปฏิบัติไปในทางเดียวกันหรือมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้น้อยลง

3. ทุณสถาบันหรือองค์กร มีศักยภาพในระดับปานกลาง-น้อย

ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทุณสถาบันหรือองค์กรไม่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามศักยภาพที่ควรเป็น เนื่องจากสถาบันหรือองค์กรต่างๆ มีการดำเนินกิจกรรมในลักษณะของการรวมตัวทางด้านแนวคิดมากกว่าการสนับสนุนหรือกระตุ้นให้เกิดผลจากการดำเนินงานร่วมกัน

5.3 ประชาชนในชุมชนได้เรียนรู้ทุนทางสังคมและศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร

การเรียนรู้ในครั้งนี้ สรุปได้ว่า ประชาชนส่วนหนึ่งได้ให้ความสนใจ ติดตามตลอดจนเข้าร่วมกิจกรรมโครงการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทั้งของภาครัฐและเอกชนมาโดยตลอด ซึ่งเหตุผลคือประชาชนในชุมชนบางกลุ่ม (ซึ่งส่วนใหญ่ คือกลุ่มทุณมนุษย์) มีความรู้สึกหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการมีผืนป่าของชุมชนที่สมบูรณ์ไว้ให้ลูกหลานสืบต่อไปจึงนำไปสู่การรวมคนที่มีความคิดในแนวทางเดียวกันร่วมกันคิด ดำเนินกิจกรรมในด้านต่างๆ อาศัยความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานการเป็นคนบ้านเดียวกัน รวมทั้งวัฒนธรรมในรูปแบบประเพณีความเชื่อที่มีอยู่ในชุมชน และการรวมตัวกันเป็นกลุ่มต่างๆ ขึ้น เพื่อให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ข้อสรุปอีกประการหนึ่งได้ว่า ทุนทางสังคมในมุมมองและการรับรู้ของประชาชนไม่เป็นการรับรู้ที่สอดคล้องกับนิยามของนักวิชาการ นักพัฒนาได้กล่าวถึง โดยประชาชนเข้าใจและมองในลักษณะของความคุ้นชินในลักษณะของวิถีการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมของชุมชนจนไม่สามารถแยกรายละเอียดมาทำความเข้าใจได้ว่าเหล่านี้คือทุนทางสังคม และมีพลังในการเปลี่ยนแปลงสังคม แต่เมื่อได้มีการเชื่อมโยง

ทุนทางสังคมตามนักวิชาการ นักพัฒนาโดยยึดหลักตามนิยามของสภากาพัฒนาฯ แลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ประชาชนในชุมชนเข้าใจ ส่งผลทำให้ประชาชนในชุมชนมีความเข้าใจเรื่องทุนทางสังคมที่ชัดเจนขึ้น และนำไปสู่การค้นหาทุนทางสังคมและการประเมินศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอีกขั้นหนึ่ง

ส่วนสุดท้าย คือ ขั้นการประยุกต์และนำไปใช้ในความเป็นจริงทุนทางสังคมสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้หลายบริบท แต่เราก็ควรตระหนักว่าทุนทางสังคมในบริบทหนึ่งอาจไม่ใช่ทุนทางสังคมที่มีศักยภาพเมื่อไปอยู่ในอีกบริบทหนึ่ง เช่น ผลการศึกษาที่พบว่าทุนสถาบันหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชนทั้งสองเมื่อพิจารณาศักยภาพการนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนไม่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามศักยภาพที่ควรเป็น แต่หากทุนสถาบันหรือองค์กรดังกล่าวไปอยู่ในบริบททางสังคมที่ให้ความสำคัญของการรวมกลุ่มทุนดังกล่าวก็อาจกลายเป็นทุนที่มีศักยภาพ เนื่องจากทำให้เกิดการรวมตัวของคนในชุมชนในการช่วยกันแก้ปัญหา ช่วยกันดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน ดังนั้นโดยคำนึงถึงความเหมาะสมระหว่างทุนทางสังคมกับบริบทนั้นๆ เพราะหากทุนทางสังคมอยู่ภายใต้บริบทที่เหมาะสมนั้นย่อมเป็นเหตุให้มีปัจจัยต่างๆที่เป็นแรงขับหรือเกื้อหนุนให้ทุนทางสังคมได้แสดงศักยภาพอย่างเต็มที่ เช่น การนำเอาความสำเร็จจากการมีป่าชุมชนและการร่วมมือของประชาชนในด้านต่างๆ เป็นแรงจูงใจและสร้างแรงกระตุ้นให้ประชาชนหันมาและให้ความเชื่อถือพลังประชาชน องค์กรของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

เมื่อพิจารณาประเด็นศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพบว่า ปัจจัยที่ทำให้ศักยภาพทุนทางสังคมลดลงหรือมีข้อจำกัดมากขึ้น ได้แก่ สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย กระแสบริโภคนิยมหลังไหลเข้าสู่ชุมชนท้องถิ่น ประชาชนในชุมชนมีค่านิยม ความคิดความรู้สึกร่วมในการทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมน้อยลง เพราะสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่บีบบังคับให้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ความเชื่อถือและการไว้วางใจถูกลดทอน ภาพของความวิตกกังวลต่อการลดน้อยลงของทุนมนุษย์ ผู้มีจิตสำนึก และตื่นตัวในการลุกขึ้นมาดำเนินกิจกรรมที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ปรากฏเป็นระยะๆ รวมทั้งประชาชนในชุมชนท้องถิ่นให้คุณค่าต่อวัฒนธรรมชุมชนลดลงและหันไปพึ่งพิงวัฒนธรรมภายนอก ซึ่งหมายถึงความเชื่อในเรื่องวัฒนธรรมประเพณีที่อยู่บนพื้นฐานความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่ทำให้ประชาชนในชุมชนมีความเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติกลายเป็นเรื่องงมงาย ด้วยปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงมีความน่าเป็นห่วงว่าศักยภาพทุนทางสังคมมีแนวโน้มว่าจะลดลงและอาจสูญสลายไปจากชุมชนท้องถิ่นไปในที่สุด

ความเชื่อว่าทุนทางสังคมยังคงเป็นทางออกและเป็นพลังที่จะช่วยแก้ไขปัญหาคือไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนมากขึ้นทุกขณะ และการศึกษาในครั้งนี้ทำให้เห็นว่าหากคงจะใช้ทุนทางสังคมเป็นทางเลือกในการพัฒนาชุมชน ทุกฝ่ายควรต้องเร่งดำเนินการให้ทุนทางสังคมได้มีพลังและศักยภาพเพื่อสร้างชุมชนท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่งต่อไปโดยมีข้อเสนอ ดังนี้

ระดับนโยบาย

1. รัฐควรกำหนดทุนทางสังคมเป็นนโยบายการพัฒนาประเทศ
2. รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมทุนทางสังคมทุกรูปแบบ

ระดับปฏิบัติการ

1. หน่วยงาน องค์กรในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง สนับสนุนและดำเนินการสร้างเครือข่ายส่งเสริมและสนับสนุนการนำทุนทางสังคมมาใช้ดำเนินการพัฒนา
2. ดำเนินการจัดเวทีแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ทุนทางสังคมในชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยความร่วมมือขององค์กรท้องถิ่น เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล โรงเรียน วัด เป็นต้น
3. ประสานเครือข่ายระหว่างชุมชนเพื่อการเรียนรู้และสนับสนุนความร่วมมือระหว่างกัน
4. พัฒนาทุนมนุษย์ในชุมชน โดยเน้นมิติทางด้านความคิด และสร้างแรงจูงใจในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม
5. ดำเนินการฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณีและสิ่งดั้งเดิมในชุมชนอย่างต่อเนื่อง
6. สนับสนุนและส่งเสริมให้มีจัดการดำเนินการผลิตซ้ำทุนทางสังคม

บทส่งท้าย

แม้พิสูจน์หรือบ่งบอกผลอย่างชัดเจน ไม่ได้ว่าทุนทางสังคมเป็นทางออกให้กับการพัฒนาสังคมในทุกๆด้านได้หรือไม่และได้อย่างไรก็ตาม แต่ทุกคนต่างก็ยังเชื่อว่า ทุนทางสังคมยังเป็นทางรอดทางออกของปัญหาในเวลาและสถานการณ์สังคมที่ต้องการเสมอ และความเชื่อเช่นนี้มิได้ตั้งอยู่บนความเกินจริง เพราะในอดีตที่ผ่านมาเมื่อใดที่สังคม ชุมชนตกอยู่ภายใต้ภาวะวิกฤติเราก็จะเห็นทุนทางสังคมมีพลังและอำนาจขึ้นมาทันที และนั่นจึงเป็นที่มาและมิตินึ่งของการให้ความหมายทุนทางสังคมของนักวิชาการ ทั้งไทยและเทศ และกล่าวถึงใกล้เคียงกัน คือ ทุนทางสังคมเป็น สิ่งที่มีมานานแล้วซึ่งแฝงอยู่ในทุกหนแห่งทั้งที่อยู่ในตัวมนุษย์ อยู่กับกิจกรรม วัฒนธรรม ไม่เว้นแต่สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นมา

ทุนทางสังคมเป็นนามธรรมที่จับต้องยากแต่มีรูปธรรมคือ ผลที่เกิดจากของทุนทางสังคมเช่น ความสงบสุข ความร่วมมือของผู้คน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งผู้ศึกษาสรุปร่วมกันไว้ว่า ทุนทางสังคม คือ ความดีงามทั้งที่ปรากฏและไม่ปรากฏ สื่อผ่านกลไกของวัฒนธรรม ประเพณีและกิจกรรมต่างๆของมนุษย์ ในชุมชน สังคม นั้นเอง

ตลอดเวลาที่ทุนทางสังคมดำรงอยู่ในชุมชน หรือสังคม เราพบว่าอำนาจพลังหรือศักยภาพทุนทางสังคมในฐานะเครื่องช่วยพัฒนาหรือแก้ปัญหาให้กับชุมชนหรือสังคมนั้น มีมากน้อยไม่เท่าเทียมกัน ทุนทางสังคมบางอย่างอาจคงที่ ขณะที่บางตัวกลับมีพลัง ทั้งนี้ ศักยภาพทุนทางสังคมแต่ละตัวจะขึ้นอยู่กับบริบทของชุมชนนั้นๆเป็นหลักสำคัญโดยมีบริบทสังคมภาพรวมคลุมอยู่อีกระดับหนึ่ง แต่ทั้งสองระดับมีส่วนช่วยสนับสนุนให้ศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนมีพลังและการเปลี่ยนแปลงที่ดีต่อชุมชนได้

ศักยภาพทุนทางสังคมจะสร้างขึ้นหรือส่งเสริมให้มีอำนาจ ความสามารถในระดับแก้ปัญหาหรือการพัฒนาที่ดีขึ้นของชุมชน สังคมได้หรือไม่ คำตอบอยู่ที่ เราจะผลุงความดีของชุมชนนั้นเอาไว้ได้อย่างไร และไม่สำคัญเท่ากับทำอะไรให้คนในชุมชนดำเนินชีวิตด้วยการยึดหลักความดีมีคุณธรรมการปรองดองช่วยเหลือกัน เช่น ชุมชนที่ศึกษามีป่าเป็นแหล่งพึ่งพิงของทุกคนในชุมชน ทุนทางสังคมที่เป็นผลของเขา คือ การดูแล การอนุรักษ์ป่าจากการปฏิบัติตามผีปอบตา เรื่อยมาจนถึงพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งเป็นการคิดดี ทำดี ต่อตัวเองและเพื่อให้ลูกหลานมีป่าเพื่อการยังพึ่งพิงยังชีพต่อไป

ดังกล่าวมาแล้วศักยภาพทุนทางสังคมในแต่ละช่วง แต่ละสมัยไม่เท่าเทียมกัน สิ่งที่ทำทลายและนำเป็นห่วงคือ ทุนทางสังคมในการจัดการดูแลป่า เช่น ความเข้าใจในความสำคัญของป่าชุมชนต่อลูกหลาน ความสนใจและความเอาใจใส่ต่อการดูแลป่าจะยังคงเหลืออีกมากน้อยแค่ไหนซึ่งปัจจุบันนับว่าค่อนข้างเสี่ยงต่อการสูญเสียทุนทางสังคมในด้านป่าชุมชนเป็นอย่างยิ่ง แม้วันนี้ชุมชนที่ศึกษาายังแสดงให้เห็นถึงศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ในระดับหนึ่ง แต่สิ่งที่ชุมชนกำลังกังวลและวิตกคือ ความสามารถในการเชื่อมหรือสร้างเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งนับจากนี้ไปลูกหลานและคนในชุมชนเริ่มห่างไกลและละเลย

ความสนใจต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้นเรื่อยๆ สถานการณ์สังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงอย่างนี้คงไม่สามารถสร้างหรือดำรงทุนทางสังคม(ความดีงามของคนในการดูแลป่า)ได้ดีเท่าเดิมจึงจำเป็นที่บริบทสังคมภาพรวมต้องมีส่วนช่วยสนับสนุนด้วย โดยพยายามดึงทุนทางสังคม(ความดีงามของคน)ซึ่งวันนี้ยังเป็นนามธรรมอยู่ค่อนข้างมากให้เห็นผลรูปธรรม เช่น ผลของการมีป่าชุมชนดีต่อชุมชนและสังคมอย่างไร การช่วยเหลือรวมกลุ่มกันทำงานช่วยให้อยู่รอดปลอดภัยอย่างไร

ทุนทางสังคมมีประโยชน์มากหากเราสามารถสร้างและสนับสนุนให้ทุนทางสังคมกลับมามีพลังและเป็นทางออกของการแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมอีกครั้งหนึ่ง

บรรณานุกรม

- กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์. 2543. การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง: ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์
บางซื่อพัฒนา. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กองทุนเพื่อสังคม,สำนักงาน ธนาคารออมสิน.2541.ชุมชนเข้มแข็งทุนทางสังคมของไทย.กรุงเทพฯ:
สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน.
- เครือข่ายป่าชุมชนแห่งประเทศไทย.2545. พระราชบัญญัติป่าชุมชน : ชาวบ้านคือคนรักษาป่า.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม.
- จตุเทพ ยาสมุทร.2543. ทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ.วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เตือนใจ ไชยศิลป์.2545.การบริหารจัดการแหล่งทรัพยากรในชุมชน : กรณีศึกษาม่อนยาป่าแดง
อำเภอป่าแดง จังหวัดเชียงราย.กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ประเวศ วะสี.2542.อ้างอิงใน สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.2542. ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของไทย.
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน.
- พระมหาชนพล พรหมสุวรรณ.2546. ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร : ศึกษา
เฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต หลักสูตรพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พีระ ถวิลม.2543. การศึกษาศักยภาพของทุนทางสังคมของชุมชนไชเบอร์.วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
สาขาการจัดการสารสนเทศสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระระวี สีเหลืองสวัสดิ์.2544. การศึกษาเรื่องทุนทางสังคมจากมุมมองแบบไทย. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม.2540. อ้างถึงใน สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. 2542. ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคม
ของไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน.
- ระวี ถาวร.รายงานข้อมูลเพื่อการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน บ้านร่มโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเกรา
อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา. มปป.
- ลักขณา เดิมศิริกุลชัย.2546. แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม.1. ม.ป.ท. (เอกสารอัดสำเนา).
- วรวิภา โธมรัตน์พันธ์และคณะ.2546.โครงการศึกษาทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจ
ชุมชน.กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สาธิต ภิมชัย.2543.การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างผสมผสานในพื้นที่ระดับ
ตำบล: คู่มือ:รายงานผลการศึกษาวิจัย.กรุงเทพฯ: กลุ่มงานพัฒนายุทธศาสตร์มหาดไทย สถาบัน
ดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย.

สุจินดา สุขกำเนิด.2542.(จุลสาร)ทุนทางสังคม : การกู้วิกฤติชุมชนอีสาน.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.2546 (ก). **สรุปผลการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องแนวคิดการพัฒนาดัชนีวัดทุนทางสังคม.** ณ ห้องหลานหลวง โรงแรมรอยัลปริ้นเซส กรุงเทพฯ. เอกสารอัดสำเนา.

อมรา พงศาพิชญ์. 2543.ทุนทางสังคมในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมไทย : เอกสารประกอบการประชุม. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานันท์ กาญจนพันธ์.2544. การระดมทุนเพื่อสังคม. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาหนังสือชุดประชาสังคม อันดับ 4.

อานันท์ กาญจนพันธ์ และคณะ.2543. **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อุไรวรรณ พวงสายใจ.2545. **ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน.**วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอนก นาคะบุตร.2541. **ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย.**กรุงเทพฯ:บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด.

เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา วันที่ 15-16 ธันวาคม 2543.

ภาคผนวก

แบบบันทึกข้อมูลภาคสนามสำหรับทีมวิจัยและนักวิจัยชุมชน

คำชี้แจง : แบบบันทึกนี้จัดทำขึ้นเพื่อประกอบการศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยเป็นการบันทึกร่วมกันระหว่างทีมวิจัยกับนักวิจัยชุมชน

ส่วนที่ 1 : ให้บันทึกข้อมูลความรู้เรื่องทุนทางสังคมในเบื้องต้นหลังจากที่ได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องทุนทางสังคมระหว่างทีมวิจัยกับนักวิจัยชุมชน

ทุนทางสังคม คือ

.....

.....

.....

ทุนทางสังคมมี 3 ประเภท

1. ทุนสถาบันคือ

.....

.....

.....

2. ทุนวัฒนธรรม คือ

.....

.....

.....

3. ทุนมนุษย์ คือ

.....

.....

.....

ส่วนที่ 2 : แบบบันทึกข้อมูลส่วนนี้ให้บันทึกข้อมูลของทุนทางสังคม โดยระบุว่าทุนทางสังคม ทั้ง 3 ประเภท คือ ทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรมและทุนสถาบันในชุมชนว่ามีอะไรบ้าง และมีรายละเอียดอย่างไร

ประเภทของทุนทางสังคม ที่มีอยู่ในชุมชน	รายละเอียดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน (ใคร/ทำกิจกรรมอะไร/ที่ไหน/เมื่อไหร่/อย่างไร/กับใครและทำไม)
1. ทุนมนุษย์	

ประเภทของทุนทางสังคม ที่มีอยู่ในชุมชน	รายละเอียดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน (ใคร/ทำกิจกรรมอะไร/ที่ไหน/เมื่อไหร่/อย่างไร/กับใครและทำไม)

ประเภทของทุนทางสังคม ที่มีอยู่ในชุมชน	รายละเอียดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน (ใคร/ทำกิจกรรมอะไร/ที่ไหน/เมื่อไหร่/อย่างไร/กับใครและทำไม)
2. ทุนวัฒนธรรม	

ประเภทของทุนทางสังคม ที่มีอยู่ในชุมชน	รายละเอียดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน (ใคร/ทำกิจกรรมอะไร/ที่ไหน/เมื่อไหร่/อย่างไร/กับใครและทำไม)

ประเภทของทุนทางสังคม ที่มีอยู่ในชุมชน	รายละเอียดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน (ใคร/ทำกิจกรรมอะไร/ที่ไหน/เมื่อไหร่/อย่างไร/กับใครและทำไม)
3. ทุนสถาบัน	

ประเภทของทุนทางสังคม ที่มีอยู่ในชุมชน	รายละเอียดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน (ใคร/ทำกิจกรรมอะไร/ที่ไหน/เมื่อไหร่/อย่างไร/กับใครและทำไม)

ความคิดเห็นเพิ่มเติม

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

แบบประเมินศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คำชี้แจง: แบบประเมินนี้จัดทำขึ้นเพื่อประกอบการศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการประเมินร่วมกันระหว่างที่มิวิจัยกับชุมชน โดยระบุเฉพาะทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ทุนมนุษย์

ทุนมนุษย์	บทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน		
	มีบทบาทมาก	มีบทบาทปานกลาง	มีบทบาทน้อย

ทุนมนุษย์	บทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน		
	มีบทบาทมาก	มีบทบาทปานกลาง	มีบทบาทน้อย

ทุนวัฒนธรรม

ทุนวัฒนธรรม	ความสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของชุมชน		
	สำคัญมาก	สำคัญปานกลาง	สำคัญน้อย

ทุนวัฒนธรรม	ความสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของชุมชน		
	สำคัญมาก	สำคัญปานกลาง	สำคัญน้อย

ทุนสถาบัน

ทุนสถาบัน	ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน								
	บุคลากร			งบประมาณ			กิจกรรม		
	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย

ทุนสถาบัน	ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน								
	บุคลากร			งบประมาณ			กิจกรรม		
	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย

โครงการ การศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คณะผู้วิจัย

หัวหน้าโครงการ

นายอเนกพล เกื้อมา

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นักวิจัย

นายอเนกพล เกื้อมา

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวสุรางค์รัตน์ จำเริญพร

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวอุ้นเรือน ทองอยู่สุข

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยนักวิจัย

นายนิติ เชื้อสถาปนศิริ

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นายพนัส ชัยรัมย์

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นายสันต์ชัย รัตนะขวัญ

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวเบญจมาภรณ์ แคนอินทร์

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย